

העדות לנוסח התפילה והיצירה הליטורגית  
בתנועה ליהדות מתקדמת בישראל.

צבירת גמר לקראת הסמכה ארבעות

מוקדשת ארבע משה ד"ר ו"א, מוצה מכיר אספרות רבניות.

צ"י יהודה מנחם, ובאמצעות המנהל הישראלי ארבעות.

מס' .  
29643-10

ידיד אלים  
בשמה.

היהמ"ר ארבעים מתקדמים  
היהמו יונין קולג' - המכון למצוי היהדות

**הארות לנוסח התפילה והיצירה הליטורגית**  
**בתנועה ליהדות מתקדמת בישראל**

**עמוד**

|    |                                                |
|----|------------------------------------------------|
| 2  | תוכן הענינים.                                  |
| 3  | מבוא.                                          |
|    | <b><u>פרק א': תאולוגיה</u></b>                 |
| 5  | התאולוגיה של סדור התפילה                       |
| 7  | קיצורה של התפילה המסורתית.                     |
| 9  | מעמדה של העברית בתפילה                         |
| 11 | היחס לשיבת ציון ולקיבוץ גלויות                 |
| 12 | הקורבנות ובית המקדש.                           |
| 14 | פרטיקולריזם ואוניברסליזם                       |
| 16 | תפילות חדשות                                   |
|    | <b><u>פרק ב': סידורי תפילה</u></b>             |
| 18 | סידור תפילות הר-אל                             |
| 20 | תוספות הרב טוביה בן חורין לסידור הראל תשכ"ב.   |
| 21 | סידור תפילות הראל נוסח אור חדש                 |
| 24 | סידור בית כנסת קדם                             |
| 26 | סידורי ההיברו יוניון קולג'                     |
| 28 | סידורים שונים.                                 |
| 29 | העבודה שכלב מהדורה א'.                         |
| 30 | מהדורה ב'.                                     |
| 30 | מהדורה ג'.                                     |
|    | סדר התפילות-קבלת שבת ערבית                     |
| 32 | לשבת ויום טוב, שחרית לשבת, חנוכה תשמ"א         |
|    | <b><u>פרק ג': היצירה הליטורגית החדשנית</u></b> |
| 33 | א. מבוא                                        |
| 34 | ב. תיקון שביעי של פסח                          |
| 36 | ג. תיקון ליל שבועות                            |
| 37 | ד. תיקון ט"ו בשבט                              |
| 39 | ה. תיקון ליל ט' באב                            |
| 41 | ו. תפילת השחר ליום העצמאות מנהג "אור חדש"      |
| 44 | ז. תפילת מוצאי יום הזכרון ויום העצמאות.        |
| 46 | ח. תפילות שחרית ליום העצמאות - מנהג "קדם"      |
| 47 | ט. קבלות שבת נסיוניות ויצירתיות                |
| 49 | י. תפילת יום ירושלים.                          |

## מ ב ו א

העבודה שלפנינו מטרתה להציג בפני הקורא את ההתפתחות שחלה בסידור התפילה, במהדורות המתקדמת, אשר נועדה לשרת את הקהילות ליהדות מתקדמת בישראל.

כבר מראשיתה של תקופת הרפורמה, לפני כמאתים שנה, ניכר היה הצורך המידי בשינוי הסידור משום אמונתם המשתנה של המתפללים בו במשך הדורות. תפיסות מקובלות שצמחו לאורך הדורות בכל הקשור לאמונתם של ישראל הלכו והשתנו. גם דרכי חיים שהיו מקובלים מאות שנים קיבלו מימדים חדשים והבנות חדשות. הסידור המסורתי פסק מלבטא את דעתם הדתית של כלל ישראל והיה צורך מידי לשנות אותו.

אין מטרת עבודה זאת לבוא ולסקור את מכלול השינויים שחלו בסידור התפילה. על נושא זה נכתבו ספרים ועבודות מחקר רבות, ובודאי שעבודה זאת לא תוכל לדון במכלול הבעיות בכל המקומות ובכל הזמנים. נזכיר כאן את ספריהם של י. י. פטוחבסקי<sup>1</sup> וא. פרידלנד<sup>2</sup> העוסקים בשינויים השונים שחלו בסידור התפילה באירופה ובאר"ב. נזכיר ולא נתיחס שוב לנושא זה למרות שיש לו השפעה על התהליכים ליצירת סידור תפילה מתקדם במדינת ישראל. כמובן שיש להזכיר כאן גם את ספרו של י. מ. אלבוגן ה"תפילה בישראל", במהדורות משנת תשל"ב, מהדורה אשר עברה עריכה מחודשת ופרקים חדשים נכתבו בה, שלא היו במהדורה המקורית.

עם תחילתם של החוגים להתחדשות היהדות, אשר ידועים מאוחר יותר כתנועה ליהדות מתקדמת - תל"ם, נוצר כמובן מיד הצורך בהכנת ספר תפילה - סידור, עבור קהילות אלו. התהליכים ליצירת סידור כזה הינם מתמשכים ביותר ומאז שנת תשכ"ב, עת יצא "סדר התפילות" הידוע גם בכינוי סידור "הראל", לא יצא סידור תפילות אשר מטבע יצירתו נועד לשרת את קהילות תל"ם.

לעומת זאת, יצאו עד היום סידורים זמניים ונסיוניים רבים אשר נועדו לשרת קהילה או קהילות במסגרת תל"ם. היו אלו סידורים טובים יותר או טובים פחות אך כלל הסידורים עד היום לא היו אלא נסיוניים גרידא. רק לאחרונה יצאו סוף סוף בדפוס שלש מהדורות של סידור תל"ם - "העבודה שבלב", כל אחת ואחת ממהדורות אלו עדיין בהגדרתה טיוטא. כאשר בשעת כתיבת שורות אלו נמצא בתהליך סופי הבאת סידור ה"עבודה שבלב" לדפוס כך שתוך זמן מה, ואנו מקוים זמן קצר, יצא סידור זה בדפוס ויוכל למלא את המחסור החמור בסידורים.

כותב שורות אלו מלווה את הסידור המתפתח של תל"ם באופן אישי זה מספר שנים. כחבר מן המניין בועדת הסידור האחרונה של תל"ם אשר פעלה כשלש שנים, היה לי הכבוד לתרום ליצירת ולקביעת דפוסים שונים בדרך הביטוי של היהדות המתקדמת בתפילה. כמו כן,

מתוך הצורך לבטא בנוסח תפילה שונה מאורעות שונים, ערכתי, לעתים יחד עם אחרים ולעתים לבדי, תיקונים שונים ותוספות שונות לתפילה.

עבודה זאת מנסה לסכם קצת מהנסיונות הליטורגיים של תל"ם בשנים האחרונות ומשתדלת לשפוך אור על שנעשה בתחום זה במשך השנים.

פרק נוסף בעבודה זאת עוד עתיד להכתב, זהו הפרק שיקרא "הערות לסידור התפילה 'העבודה שבלב'". פרק זה, אשר יכלול הסברים לשינויים השונים, ידגים את המקור ממנו יצאה תל"ם בשינוייה ויסביר את המגמה בשינוי, יכתב כאשר יצא הסידור.

אני חש חובה נעימה להודות כאן ראשית וראשונה למורי ורבי הרב משה חיים ויילר שליט"א, על כל שהעניק לחברי, תלמידי המגמה הישראלית בלימודי הרבנות, ולי במשך כל שנות לימודיני המשותפות.

למרות גילו חש אני כי באישיותו של הרב ויילר גלומים רב וחבר ללימודים ואני תפילה שעוד נזכה שנים רבות וטובות להנות מתורתו וחוכמתו.

תודה מיוחדת לפרופ' מיכאל קליין - הדיקן, שעמד לצידנו בשנה שהיתה חשובה מכל - שנת סיום לימודינו. וכן תודה לכל אלו מאנשי "הקולג'-המכון" המורים והעובדים בארץ ובחו"ל.

ואחרונות חביבות הנשיאות והמנהלת של אחוות הנשים של התנועה הרפורמית האמריקאית הגברות בטי בנג'מין, ליליאן מלצר ואלי שוורץ שלולא הן, יחד עם כל נשות האחוה, עמדו לצידנו כאחי עזר ואחיסמך לא היינו מגיעים עד הלום.

יהורם מזור

כפר סבא, יחג החנוכה.

### התאולוגיה של סידור התפילה

הצורך בשינוי נוסח התפילה ביהדות המתקדמת/ליבראלית/פרוגרסיבית/רפורמית בכל העולם, ידוע לנו וברור. פטוחובסקי בהוספות שלו לספרו של י.מ. (איסמר) אלבוגן התפילה בישראל<sup>3</sup> מביא בפנינו את כל אותם השינויים אשר להם נזקקו מחדשי, משני ומתקני הסידורים המתקדמים למיניהם.

גם התנועה ליהדות מתקדמת בישראל, וכל אותם חוגים קטנים שקדמו לה בעבר, ראו צורך זמן קצר לאחר תחילת פעולתם ליצור לעצמם נוסח תפילה אשר יביע אותם. כך מוצאים אנו בעבר תיקונים בגופו של הסידור המסורתי אשר שימשו את הקהילות הליבראליות של סוף שנות השלושים. הרב וילהלם, מיסדה של קהילת "אמת ואמונה" הליבראלית - שלימים שינתה כיוון ועברה למחנה הקונסרבטיבי, היה יכול לאמר ללא כל חשש כי בבית הכנסת שלו מתפללים מסידור מסורתי. מה שהוא לא אמר היה שסידור מסורתי זה עובר תיקונים בע"פ תוך כדי התפילה. עבודת האלוהים הקיבוצית, שאולי לא היתה מסורתית ממש, הסתמכה על המקורות הכתובים ושיבצה אותם לצרכיה שלה. החוגים להתחדשות החיים הדתיים גם הם הוציאו נוסחי תפילה המתאימים להם. ובודאי עוד חוגים או קבוצות ששמן לא נזכר כאן.

על פי סכומיו של פרופ' פטוחובסקי בספרו של אלבוגן קיימים עשרה קריטריונים שונים אשר גורמים לשינוי התפילה. עשרת הקריטריונים הם:

- א. קיצור התפילה המסורתית.
- ב. שימוש בשפת המדינה.
- ג. השמטת המלאכים.
- ד. החלשת הפרטיקולריזם.
- ה. השמטת הבקשות בעד קיבוץ גלויות ושיבת ציון.
- ו. השמטת התפילות בעד חידוש הקורבנות.
- ז. "התקופה המשיחית" ו"הגאולה" כתחליף למשיח אישי ול"גואל".
- ח. "השארות הנפש" כתחליף לתחית המתים.
- ט. רב-גווניות.
- י. הוספת תפילות חדשות המביעות את שאיפות הזמן החדש.

בבוא מסדרי ומתקני הסידור המתקדם בישראל לערוך את הסידורים השונים שיצאו עד היום - כמעט כל נושא מנושאים אלו שמנה פטוחובסקי נמצא בדרך זו או אחרת רלוונטי.

אומנם סעיף זה או אחר ישנה מעט את זוית ההיבט עליו: שפת המדינה שבמקרה שלנו הינה גם שפת התפילה, תחייב את עורכי הסידורים הרבה יותר מאשר את עורכי הסידורים בחו"ל, היכולים במקרה של פרובלמטיקה לחזור לשפתם שלהם (וראה להלן סעיף ב'). ההתייחסות לקיבוץ גלויות ולשיבת ציון עברה שינוי של מאה ושמונים מעלות. אנו מתפללים היום במדינתנו כיהודים וישראלים גאים בעד קיבוץ גלויות ושיבת ציון. סעיף אחד מסעיפי פטוחבסקי הושמט בדרך כלל כליל; לא תמצא בסידורי ישראל בניגוד לסידורי חו"ל מספר תפילות שלמות אלטרנטיביות, אלא במקרה הטוב ביותר בחירה במזמורי תהילים ובפרקי קריאה הקודמים לשמע וברכותיה.

גם לנושאי משיח ומשיחיות ותחיית המתים אין בכוונתי להתייחס בעבודה זו וכך הדבר גם לגבי מקומם של המלאכים בתפילה. לא נראה לי מתוך העסוק בנושא התפילה בתנועה שנושאים אלו אכן השתנו או קיבלו מבטי בחינה חדשים במשך השנים.

דבריו של פטוחבסקי אודות השמטת המלאכים, שם הוא אומר: "כל הסידורים הרפורמיים מטשטשים את הזכרת המלאכים בתפילה (כגון בברכת יוצר אור, בקדושה של עמידה וכו'), שלא לדבר על הוספות המקובלים בסדר תקיעת שופר ועוד). באירופה, על פי רוב, רק המעיטו בהזכרת המלאכים, ואילו בארצות הברית הושמטו הזכרות המלאכים לגמרי" הנם רלוונטיים לגמרי גם בתל"ם.

בנושא התקופה המשיחית והגאולה, מדגיש פטוחבסקי כי סידורי הרפורמה בארה"ב והליבראלית באירופה היו עקביים. כך גם הדבר לגבי נושא השארות הנפש שבו הרחיקה לכת הרפורמה האמריקאית. בשני נושאים אלו, של משיחיות ותחיית המתים, הולכת התנועה ליהדות מתקדמת באופן עקבי בנוסח המתקון ביותר וכך גם בנושא הזכרת המלאכים. פרט לשלושת נושאים אלו שאזכרתם כאן מספקת בשלב זה, אתיחס בהמשך דברי לששה נושאים שונים אשר יש להם חשיבות מרובה, לדעתי, בכל הקשור לתאולוגיה של סידור התפילה ולמגמות המשפיעות על השינוי בתפילה.

### קיצורה של התפילה המסורתית

בעית קיצור התפילה היתה מאז ומתמיד בעיה חשובה ביותר בזרמים הרפורמיים/ליבראליים של היהדות. חייבים אנו לאמר כבר בתחילה כי אין הקיצור בא רק משום שאין המתפלל רוצה להאריך בתפילה.

לקיצור רעיון אידאולוגי חשוב יותר והוא שמוטב מעט ובכוונה. ראשוני הרפורמה סברו, ובמידה מרובה של צדק, כי יש חשש שהאדם המודרני, שאינו מורגל בתפילה של קבע מדי יום ביומו, ימצא את החזרות התכופות ואת האריכות המיותרת כמכבידה עליו.

התלמוד (בבלי ברכות ל"ג ע"ב) מספר לנו סיפור מעניין בסוגיה זו, אודות תלמידו של ר' חנינא, שירד כשליח ציבור לפני התיבה והפליג בשבחי הקב"ה באומרו: "האל הגדול הגיבור והנורא והעזוז והיראוי והחזק והאמיץ והודאי והנכבד". רבי חנינא חיכה עד לסיומה של התפילה ואז אומר לו: "סיימת את כל שבחי רבונך? למה לך כל אלה? אפילו אותן שלש מילים שאנו אומרים (האל הגדול הגבור והנורא) אם לא אמרן משה רבנו, ואנשי כנסת גדולה תקנון בתפילה - לא היינו יכולים לומר אותן, משל למלך בשר ודם שהיו לו אלף אלפים דינרי זהב והיו מקלסין אותו בשל כסף, והלא גנאי הוא לו."

ביקורת זו של רבי חנינא על נוסח תפילת תלמידו הינה ביקורת רעיונית ואידאולוגית חשובה מאד. הארכת יתר של התפילה, ניסיון לגבב רעיונות זה על גבי זה אינם מוסיפים אלא גורעים. אין בהם תוספת אלא מעמד של פריטה לפרוטות את גדולתו של בורא עולם אליו אנו מתפללים. ראוי הוא, לדעתו של רבי חנינא, שנתפלל בצמצום אך בתחנונים ושתהא תפילתנו בחינת מועט המחזיק את המרובה.

במשך הדורות "סבל" הסידור היהודי סבל מרובה מכך שכל תקופה שאפה להשאיר את רישומה על הסידור, אך בכל תקופה לא היה מי שהיה מסוגל להוציא מתוך הסידור כשם שהכניס. וכך הפך הסידור, בערב תקופת האמנסיפציה, לאנתולוגיה ליטורגית שהיה קשה מאד להתפלל ממנה.

"רפורמה" ראשונה בסידור היתה זאת של רבי זאב בן שמעון היידנהיים, המכונה גם "מנדלסון של סידור התפילה". סידור זה המכונה גם "סידור רעדלהיים", ע"ש בית ההוצאה שהדפיס אותו, הינו סידור הנקי מכל התוספות המאוחרות אשר גרמו למתפלל היהודי הממוצע חוסר אונים בהתמצאותו בסדר התפילה.

מראשית תקופת הרפורמה החלו מתקני הסידור גם לקצר את התפילה. הוצאו מרבית תפילות הקדיש השונות ובדרך כלל נשארו בסידור 2 קדישים בלבד: חצי קדיש לפני עמידת ערבית

וקריאת שמע של שחרית, וקדיש בסוף התפילה - קדיש יתום.

הוצאו כל החזרות כמו: עמידה בלחש, קדושה דיוצר וקדושה דסידרא וכן הוצאו רבים מן המזמורים אשר הפכו את התפילה לארוכה ומסורבלת.

במקומות מקוימים אף קוצרו תפילות כאשר נראה היה למתקני הסידור כי הארכה היתה מיותרת כמו למשל ב"ברכת השיר" ובברכות שלפני ואחרי קריאת שמע. גם בסידור התפילה החדש של תל"ס העומד לצאת בקרוב ננקטה עמדה זו.

---



### מעמדה של העברית בתפילה

נושא זה בעבודה שמטרתה לסקור את התפתחות התפילה בתל"ם נראה נושא משונה ביותר.

שאלת העברית ומעמדה בתפילה תפסה מקום חשוב בויכוח הרעיוני של המתקנים השונים בסידורי התפילה עם עמיתיהם מהעולם המסורתי. הראשונים טענו, וביססו את דבריהם על הנאמר בתלמוד<sup>4</sup>, כי מותר להתפלל רבות מן התפילות בכל שפה ולשון ובלבד שהמתפלל יבין אותה. לעומתם טענו המסורתיים כי אסור להתפלל אלא בעברית, לשון הקודש, בלבד.

בעיה זו נראית כאילו אין לה בסיס במדינת ישראל, מקום בו כלל המתפללים דוברים עברית ומבינים בדרך כלל היטב את שפת התפילה. לכן נשאלת השאלה מה מקום הדיון במעמד העברית בעבודה זו. מטבע קיומה מנסה היהדות הליבראלית לזרמיה לחדש את התפילה. במרבית סידורי התפילה המתוקנים אנו פוגשים בתפילות חדשות המביעות את הלך רוחו של המתפלל בן זמנו. תפילות אלו הינם בדרך כלל תפילות הכתובות בשפת המדינה. רק סידורים מועטים, כמו למשל "סדר התפילות"<sup>5</sup> המהדורה החדשה של סידור התנועה הרפורמית באנגליה, או סידורו של הרב מרדכי קפלן<sup>6</sup>, מנסים להתמודד עם יצירתיות תפילתית גם בעברית. התוצאה במרבית המקרים הינה חלשה. תרגומי התפילות החדשות בסידור האנגלי הם עלובים ביותר (ולא בכדי ביקש הרב יונתן מגונט, מעורכי הסידור החדש, את עזרת זאב הררי ועזרתי אני לתרגום מחודש של תפילות אלו). גם התרגומים לעברית של התפילות החדשות בסידורו של מ. קפלן אינם בדיוק תפילות המתאימות למאה העשרים. תרגומם של אלו מזכיר יותר את נוסחיו, להבדיל, של ר' אלעזר הקליר בימי הביניים, תפילות ששוב אין אנו מסוגלים להבינם לא כל שכן להתפלל אותם.

גם התנועה קונסרבטיבית, במחזור התפילות החדש שלה לימים נוראים<sup>7</sup>, הכניסה תפילות רבות שהינם מטבען יצירתיות וחדשות אך כולם באנגלית.

תופעה אחרת שגם לה נגיעה לתרגומו של הסידור היא ההתמודדות עם הנושאים התיאולוגיים המופיעים בתפילה. עם ההסכמה או אי ההסכמה של המתפלל בנוסח המסורתי עם תוכן התפילה.

סידורים רבים החל מתחילת תקופת הרפורמה, כמו זה של אברהם גייגר<sup>8</sup>, ולאחר מכן סידורים ליבראליים באירופה כולה ובאר"ב וכלה למרבית הפליאה וההפתעה הסידור החדש "שערי תפילה" סידורם של הרפורמים באר"ב, כל הסידורים הללו נקטו בגישה מעניינת של אחד מקרא ואחד - אחר - תרגום. זאת אומרת הסידור בנוסחו העברי נשאר מסורתי, פחות או יותר, ואילו התיקונים באים לידי ביטוי בנוסח התרגום המחודש והשונה. בדרך שכזאת, מסוגלת כיום גם התנועה הרפורמית באמריקה לבטא את רעיונות הציונות המובאים בתפילה המסורתית בנוסחה העברי של התפילה, ולהסתייג מהם, או לפחות לגלות אליהם יחס פושר

לחלוטין, בצד האנגלי של הטכסט. דרך ביטוי שכזאת בתפילה עומדת, כמובן, בניגוד לרוח המקובלת של התפילה ברפורמה, אשר דרשה התייחסות רצינית לנאמר בתפילה ושינוי כאשר נדרש השינוי.

בתחום הזה של כנות התפילה אין, לדעתי, סידור "שערי תפילה" סידור טוב ואולי אף אפשר לקרוא לו צבוע. בעצם העובדה כי הרפורמה האמריקאית של סוף המאה ה-20 עברה על כלל חשוב שהונח בראשית המאה ה-19 כי הצורך ברפורמה נובע מתוך היחס הרציני לטכסט, חזרו עורכי "שערי תפילה" אחורנית. אם אכן בליבם מתנגדים הם לרעיון הציונות, וחוששים הם להפגין זאת בחוץ, מוטב היה שלא לערוך את הסידור מחדש או להמנע מלהתמודד. אך דרך זו של הזדהות עברית עם הציונות, בצד שבדרך כלל אינו בשימוש ברוב הקהילות, והזדהות פושרת באנגלית, אינה מפגינה טעם טוב ורצינות לרעיון התפילה.

במדינת ישראל היתה עבודתם של מתקני התפילה ברוח היהדות המתקדמת קשה יותר מאשר בחו"ל. מתקני התפילה היו חייבים להתמודד עם בעית השפה המודרנית בתפילה החדשה, לא היתה להם אפשרות "להמלט" לשפה אחרת, התפילה החדשה חייבת להכתב עברית ובצורה כזאת, שגם היא כתפילות המסורתיות, תהיה מנוסחת כנוסח התפילה עם מטבע תפילה<sup>10</sup>. כל בעיה תאולוגית חייבת למצוא את פתרונה בגוף התפילה ממש. לכן סידור התנועה הינו לכל הדעות חדשני בצורתו וברעיונותיו יותר מכל סידור ליבראלי שקדם לו.

### היחס לשיבת ציון ולקיבוץ גלויות

מתחילתה של הרפורמה הקלאסית היתה הבעיה של היחס לציון ולשיבת ציון אחת מהבעיות החמורות ביותר. היהודי הליבראלי ראה בארצו, בה הוא חי, את מולדתו ורצונו לשוב לציון ולחדש את ימי עמו במולדתו כקדם היה קלוש ביותר.

הרפורמה משום רצונה להתמודד עם בעיה זאת מחד גיסא, ומשום שלא האמינה בחזרה לציון מאידך גיסא, גרסה כי את כל התפילות בנושא זה יש להשמיט או לשפץ, כך שייצגו את דעת היהודי בגולה באופן הקרוב ביותר להשקפתו הממשית. זאת הסיבה שאנו פוגשים נוסחים שונים המביעים את ההשקפה הפושרת של אנשי הרפורמה ביחסם לציון.

גם בתקופה מאוחרת יותר, כאשר הציונות התבססה היטב, ואפילו הוקמה מדינת ישראל, אנחנו עדים הלאה ליחס בלתי מחייב בנושא הציונות.

הרפורמי האמריקני התפלל בעד מדינת ישראל, אך בו זמנית הדגיש את רצונו להשאר בגולה ולא להתחייב לתת מכוחו ומרצו לבניית בית ליהודי העולם בארץ ישראל.

חברי התנועה ליהדות מתקדמת בישראל הינם קודם כל ציונים משום שהינם תושבי הארץ ואחוזים באדמתה. לכן גם הקשר שלהם עם נחלת האבות הינו קשר ממשי ולא ערטלאי כמו זה של יהודי הגולה. לכן, כמובן, שתפילותיו של היהודי המתקדם במדינת ישראל לא רק שלא יכילו את האלמנטים הרפורמיים הקלאסיים אודות ציון, אלא דווקא יחזקו חיזוק נוסף את רעיון חשיבות הישיבה בארץ.

לכן, אין סידור תל"ם מכיל בתוכו תפילה למען יהודים בארצות המצוקה הרוצים לצאת, כפי שהדבר מופיע בסידור הרפורמי האמריקאי, אלא תפילה כללית למען כינוסם של כלל היהודים, כולל אלו היושבים על סיר הבשר, לארצנו.

תפילתו של היהודי המתקדם, רצונו ושאיפתו היא לזכות לראות בימיו בשוב שכינת ה' לציון. תפילה זאת הינה תפילה ממשית ולא מצוות אנשים מלומדה, או תפילה בלתי מחייבת אשר נועדה יותר לסתום פרצה בגוף התפילה מאשר להתכוון לעשייה של ממש.

אין אנו מתפללים לכשרון שיפוטי של שופטי הארץ, או לקירבת ה' לברואי תבל - סידור תל"ם מדבר במפורש על שיבת ה' לציון, על קיבוץ נידחים מארבע כנפות הארץ קוממיות לארצנו, על החזרת שכינת ה' ועם ה' לציון ועבודת עבדי ה' את אלוהיהם בירושלים. אין זאת ירושלים של מעלה אלא ירושלים של מטה. ירושלים הבנויה בנין עולם, משוקמת מחורבותיה ומהריסותיה ונבנית.

### הקורבנות ובית המקדש

עוד מתחילת קיומה ראתה את עצמה היהדות הליבראלית/רפורמית כהולכת בדרכי הנביאים, אשר התנגדו באופן נמרץ ביותר לעבודת בית המקדש כתחליף לעבודה ציבורית ויושר בין בני אדם. לכן גיבשה לעצמה היהדות המתקדמת דעה אשר מתנגדת להכללתם של כל הפסוקים והתפילות העוסקים בענייני הפולחן בבית המקדש והבקשה לחידושם.

היהדות הרפורמית ראתה בכל ענין הקרבנות וחידושם דבר שעבר זמנו ואין כל צורך לשאוף אליו, גם אם יבוא יום ושוב תהיה רבונות יהודית ממלכתית על אזור המקדש.

בניגוד לזרמים הקונסרבטיבי והריקונסטרוקטיבי, אשר אמנם מתנגדים לקרבנות אך לא הוציאו לחלוטין את תפילות המוספים ואזכור הקורבנות מהתפילה, אלא דוברים על הקורבנות בלשון עבר ומתלבטים בסוגיה אם אומנם יירצו דבריהם ותפילותיהם הבאים במקום קרבנות לפני הקב"ה, קבעה הרפורמה עוד מתחילת דרכה כי אידאולוגית היא מתנגדת לכל חידוש וביטוי של הקרבנות.

בפני עורכי הסידורים השונים עמד לכן הצורך לשנות את ברכת "העבודה" לנוסח כזה אשר אומנם יבטא את הרגשות המפעמים בעם אך ימנע מאזכור עבודת המקדש.

לא היה די בכך שנוסח מקוטע, המוציא את המלים הדנות במקדש, יהיה בסידור המתוקן, אלא היה צורך לחדש נוסח אחר המביע את דעת המתפלל. תל"ם בסידור "העבודה שבלב" בחרה בנוסח המבוסס על "מסכת סופרים"<sup>11</sup>, אותו אנו קוראים היום בטיטת הסידור. הנוסח שנקבע הינו "רצה... ושכון בציון ויעבדוך עבדיך בירושלים". כמובן שתפילת המוספים אף היא לא מצאה את מקומה בתוך סידורי התנועה, פרט לתפילה של יום הכפורים, וגם בה התלבטו רבות בשאלה כיצד יש לתאר את סדר העבודה בבית המקדש - דבר שעדיין לא מצא את פתרונו.

גם את תפילת "זכר למוסף" אנו חייבים להזכיר כאן, משום רעיון החידוש שבה ומשום הסמליות המרובה שבה, על פי מנהג קיבוץ "יהל".

בהערותיו של גיל נתיב לועדת הסידור (מיום ה' כסלו תשל"ט 5.12.78) הוא אומר:

"אני חולק על ההשמטה הטוטאלית של תפילת מוסף לשבת. עלינו לזכור שכל תפילותינו הן תחליף לעבודת הקורבנות ואם יש בסידורנו תחליפים לקרבן שחרית ולקרבן מנחה, מדוע יגרע מקומה של תפילת מוסף. נכון הוא שאין אנו מקוים לחידוש עבודת הקורבנות, אך אין למעט בחשיבותו של הזכרון ההיסטורי, שהוא קו מנחה בנושאים רבים

אחרים של התפילה. אני מרשה לעצמי לצרף בזאת נוסח של תפילת זכר למוסף, שהעלתי על הכתב בעקבות מספר שיחות ודיונים עם חברי קיבוץ יהל. הספקנו להשתמש בנוסח זה כבר בארבע שבתות והוא זכה לתגובות חיוביות ביותר מצד החברים שהשתתפו בתפילה. הרעיון הוא להעלות זכרם של ארבעה מרכיבים של עבודת הקודש בבית המקדש "קרבנות", "קטורת", "זמרת הלויים" ו"ברכת הכהנים". רוב התפילה היא ב ש י ר ה ואורכה (ללא שיר הכבוד) הוא 5-6 דקות בלבד".

יישומה של תפילת זכר למוסף חרג במקצת מהסדר שקבע גיל נתיב במכתבו לועדת התפילה. סדרה של התפילה כפי שצורף למכתבו היה: זכר לקרבן מוסף, זכר לברכת כהנים, זכר לקטורת הסמים והשיר שהיו הלויים אומרים בבית המקדש.

מאז מכתבו של גיל נתיב לועדת התפילה הפך התיקון לקבע. הנוסח של זכר למוסף הודפס והודבק בצידו האחורי של סידור "רינת ישראל" הנמצא בשימוש ביהל. גם בסידור התפילות לשבת שהוצא על ידי יהורם מזור וגיל נתיב לשימוש בקהילת "אמת וענוה" ו"אוהל אברהם" ולאחר מכן בעוד קהילות בתנועה הוכנס "סדר זכר למוסף" בסדר שונה: זכר לקרבן מוסף, זכר לקטורת הסמים וברכת כהנים וללא שירת הלויים.

הזכרונות כוללים בתוכם את הפסוק הפותח: "זכר לקורבן מוסף שהקריבו אבותינו לפניך בזמן שבית המקדש היה קיים" ולאחריו הציטוט "וביום השבת שני כבשים בני שנה תמימים...".

"זכר לקטורת הסמים שהקטירו אבותינו לפניך בזמן שבית המקדש היה קיים" ולאחריו הפיוט "אין כאלוהינו" בתוספת הפסוק החותם "אתה הוא שהקטירו אבותינו לפניך את קטורת הסמים".

וכן את ברכת הכהנים כשלפניה הפסוק "אלוהינו ואלוהי אבותינו ברכנו בברכה המשולשת בתורה".

נוסח זה לא זכה להכלל, משום התנגדות רוב החברים, בסידור תל"ם, ובמקומו הוכנס נוסח פיוט שחבר ד"ר ח. יעקבזן. לגבי שאר המקומות בהם מאוזכרים קורבנות הם כמובן שונו או הושמטו כליל.

### פרטיקולריזם ואוניברסליזם

מאז המאה ה-14 מוזכרת תפילת "עלינו לשבח", שהינה תפילה המלוקטת מפסוקים ממקורות שונים ואשר חוברה על ידי רבה - אבא אריכא, כמבוא לסדר מלכויות בתפילת ראש השנה. קטעי התפילה מופיעים לראשונה בתלמוד הירושלמי ראש השנה<sup>12</sup> ומטרתם לשבח את רעיון מלכות ה' בעולם כולו.

תפילה זאת החלה, כאמור, מאז המאה ה-14 לתפוס מקום חשוב בסיומה של התפילה מידי יום ביומו ובשלוש התפילות היומיות. מראשית תקופת הרפורמה נדרשו גם מתקני הסידור לבעיה שמציגה תפילה זאת וליחס שבין היהודי והחברה הגויית הסובבת אותו, שכן כבר מתחילת תקופת הרפורמה אומץ הרעיון כי שוב אין להתיחס לגויים בזלזול ותפילות הכוללות דברי גנאי יקבלו סגנון ומובן חדשים.

במאמרו ב"Dankschrift" משנת 1869 טוען אברהם גייגר<sup>13</sup> כי: "ההפרדה בין ישראל לעמים אחרים אשר היתה לה משמעות בימים עברו, שוב אין לה על מה שתתבסס בנוסח התפילה. הרצוי הוא שדווקא נימת שמחה, על שאין שוב הבדל בין ישראל והעמים, תשמע מתוך תוכן התפילה ותבוא לידי ביטוי חזק".

כמובן שיש כאן צורך לעמוד על כך שא. גייגר טעה בטענה זו. גם חברה רפורמית מתוקנת בעלת רעיונות אוניברסליים והומניים חייבת להדגיש את הבדלי הזהות שבין ישראל לעמים. שאם לא כן לא ישמר ההבדל הנדרש בין יהודי וגוי. כאשר שניהם דבקים ברעיונות הומניים ואוניברסליים, ואז תעלה שאלת הזהות היהודית וחשיבותה מחדש ותתעורר הבעיה של המשכיותו של העם היהודי.

מתקני הסידור לפני ואחרי גייגר התייחסו לבעיה זו של יחודיות עם ישראל בקפדנות מרובה ועל כן נדרשה התייחסות לתפילת "עלינו לשבח", שכן את ברכת המינים שבעמידה מחקו לגמרי או שינו אותה ודנו בשבירת הרשעה ולא בשובר אויבים.

פתיחת תפילת "עלינו לשבח": "שלא עשנו כגויי הארצות ולא שמנו כמשפחות האדמה, שלא שם חלקנו כהם וגורלנו ככל המונם" (נוסח אשכנז שגם הוא עבר צנזורה אך על ידי הגויים). בודאי שלא התייחסה לנוצרים אלא למאמיני הדת הדואליסטית של בבל במאה ה-5, אך למרות זאת בחרו מתקני הסידור לתקן תפילה זו.

א. מ. וייז טען שלתפילה זו היתה משמעות בזמן שחייו היהודים בחברה פגנית, גייגר גורס "שנגלה לאבותינו והודיעם את רצונו וכתת אתם בריתו והנחלם תורתו" ואילו בסידור האחיד של היהדות הליבראלית הגרמנית אנו קוראים את הנוסח: "שבחר בנו ליחד את שמו וקרבנו לעבודתו". סידורים ליברלים אחרים לא נגעו בנוסח העברי אך תיקנו את התרגום לשפות האחרות.

אם כן לפנינו 4 גישות לבעיית הפרטיקולריזם והאוניברסליזם:

1. הגישה האולטרה רפורמית המשמיטה כל תפילה בעלת צביון יחודי מובהק.
2. הגישה הרפורמית הקלאסית המשמיטה את המשפט העוסק בגויים והופכת את פתיחת "עלינו" להמנון לאל בורא עולם.
3. הגישה של השמרנים המניחה את המקור כמות שהוא ודנה, בדרך אפולוגטית, בתרגום התפילה.
4. הנוסח של הרפורמה הערה לבעיות הליתורגיות והתאולוגיות, מתמודדת אתן ואינה מהססת לשנות אותן.

תל"ם בכל מערכת סדוריה השונים וכמובן בסידור "העבודה שבלב" מתמודדת כהלכה, לדעתי, עם שאלות אלו של יחסנו לאומות העולם בתפילת "עלינו" ובתפילות אחרות.

מתוך מודעות ממשית לבעיות היחס אל אומות העולם מחד-גיסא, ומתוך הכרה אמיתית ברעיון הבחירה של עם ישראל, מאידך גיסא מדגישה תל"ם את הרעיון החיובי של השוני בין ישראל לעמים בהסתמך על מוסכמות חיוביות ולא שליליות.

### תפילות חדשות

גורם חשוב נוסף, לדעת מתקני הסידור, שהיה חייב להגיע לידי ביטוי, היה רעיון הבעת היהודי המתפלל, את עצמו והווייתו, בתפילות חדשות המביעות רעיונות אשר לא הובעו בעבר.

מטבע בריאתה חוייבה התפילה, על ידי חז"ל, להשאיר מקום גם לתפילת כוונה וחידוש, ואכן כך נעשה לאורך הדורות. תופעה מעניינת ביותר עברה על התפילה בכוונה במשך השנים. אותן תפילות אשר בדור מסוים היו תפילות כוונה וחידוש הפכו בדורות הבאים לתפילות קבע. כך קרה עם תפילת שמונה עשרה ההיסטורית המוגדרת על ידי חז"ל רק בחתימותיה ומשאירה מקום לשליח הציבור ולמתפלל להאריך ולקצר כרצונם. תפילה זו עברה מסוד לראשונה, לאחריה התמסדה תפילת בתר דלותא של מר בריה דרבינא ולאחריה התמסדו תפילות התחנון.

בניגוד לתופעה של כניסת יותר ויותר תפילות למערכת הקבע בסידור אין אנו עדים עד לתקופת האמנסיפציה להוצאת תפילות מהסידור, (על כך בפרק קיצורה של התפילה המסורתית).

עורכי הסידורים השונים בתל"ם ובמיוחד אלו האחרונים: טיוטות "העבודה שבלב" והסידור שבעריכת יהורם מזור וגיל נתיב, היו מודעים לכך שאין ביכולתו של המתפלל למצוא בעצמו, בדרך כלל, את דרך הביטוי של התפילה החדשה.

לכן היה זה מענינם של כלל הרבנים ומנחי התפילה לחפש וללקט פרקי מקרא ושירה המביעים את כוונת המתפלל ואת רצונו לאמר שירה חדשה לפני הקב"ה.

סידור "הראל" תשכ"ב קבע לתפילה זו מקום מיוחד במעבר שבין קבלת שבת וערבית לשבת וכן אמץ את דרך הרפורמה בארה"ב בקובעו את סוף תפילת העמידה - "התפילה", לאחר ברכת השלום, כרגע של תפילת התיחדות.

כמו כן נתקבלו מקומות נוספים בתפילה בהם מגיע לידי ביטוי רעיון התפילה החדשה:

היות ונתקבל המנהג כי את נרות השבת והחג מדליקים גם כהקדמה לתפילה בקהילה, הרי שההקדמה להדלקת הנרות הינה בדרך כלל יצירתית, מבנה טכס הדלקת הנרות הוא בדרך כלל: שיר או התיחדות הנאמר על ידי המנחה, הדלקת הנרות ואמירת תפילה - תחינה על ידי האשה העולה להדלקה ולברכה.

מקום אחר בו מגיע לידי ביטוי היצירתיות בתפילה הוא ההקדמה לקדיש. תל"ם קיבלה על עצמה עוד מראשיתה אמירת קדיש בציבור בדרך כלל עם הוספת פסוק כמו: "בזוכרנו את



יקירנו שהלכו לעולמם נהלל את מקור החיים שאליו שבו, באומרנו: יתגדל ויתקדש...".  
במקום זה שלפני הקדיש נוהגים רבנים ומנחים להקדים לקדיש קטע מן השירה העברית  
המדבר על שכול ואובדן החיים ולאחריו מתיחד הציבור באמירת קדיש כללי.

קטע נוסף בתפילה, שגם הוא הוגדר כמקום ליצירתיות ותפילה חדשה, הוא זה הידוע בז'רגון  
התנועתי כברכת סיום, הברכה שהרב או המנהיג מברך את הקהילה עם סיום התפילה.

כדי למנוע מהתפילה בתל"ם להגיע לשלב שגם הוא מאובן וקפוא, חייבים הרבנים והמנחים  
להקדיש מספיק זמן כדי ליצור או למצוא תפילות חדשות ולשבץ במסגרת התפילה, בין זו  
הקיימת ובין זו היצירתית והחדשה לגמרי, כגון זו של מסגרת התיקונים השונים, תפילות  
יום העצמאות ותפילות היצירה החדשות, (של די"ר יעקבזן בתיקון הנסיוני, ושל  
חיים וינברגר ויהורם מזור, בקבלות שבת וראה להלן).

### סידור תפילות הר-אל

סידור זה (להלן הראל תשכ"ב) יצא על ידי החוג הירושלמי ליהדות מתקדמת בתמוז תשכ"ב.

בהקדמת הסידור מציינים העורכים, אשר לא חתמו בשמם, כי הנוסח הינו על פי הנוהג שהשתרש בחוג הירושלמי במשך ארבע השנים מיום הווסד החוג ועד הדפסת הסידור. ההקדמה מציינת כי הסידור מבוסס על הנוסחים המסורתי, הריקונסטרשניסטי והרפורמי<sup>14</sup> בתוספת, בשינוי או השמטת דברים על פי צרכיהם של החברים, מאווייהם ומחשבותיהם.

לאורה של הפרספקטיבה ההיסטורית, במיוחד לאור העובדה שסידור זה יצא תחת הכותרת "מהדורה זמנית" ובכל זאת שמש את הקהילה המדפיסה במשך שלש עשרה שנה, ומהדורות דומות של הסידור המשיכו להיות בשימוש התנועה וקהילותיה עוד שנים לאחר מכן, הרי שבמעשיהם החלוצי של עורכיו יש משום חשיבות מרובה.

לא נעמוד כאן על מחדליו ושגיאותיו של סידור זה.

עבודה מקיפה ויסודית נכתבה על ידי פרופ' י.י. פטנחובסקי<sup>15</sup>. במאמרו זה מציין פרופ' פטנחובסקי, שהינו פרופ' חוקר בליטורגיה בהיברו יוניון קולג' בסינסנטי, את כל מגרעותיו וחטרונותיו. נעמוד כאן רק על אותם דברים אשר בלטו לעין בלתי מקצועית כאשר נתקלתי בסידור זה לפני כ-10 שנים. מחדלו הגדול ביותר של הסידור, לדעתי, הוא בהנצחת מנהג אשר אופייני, לדעת מתנגדי הרפורמה, לקהילות הרפורמים: מהו משמעותו של הביטוי "אם משום מה אין אפשרות או אין נוהגים להתפלל בשבת בבוקר..."?

היתכן כי ליהודי במולדתו-ארצו אין אפשרות להתפלל בשבת בבוקר שהוא יום המנוחה הרשמי של מדינת ישראל? אם אין נוהגים, משום חוסר מחויבות או כל סיבה אחרת, בודאי שאין צורך להנציח את המצב, ובודאי לא בדפוס. ועל אחת כמה וכמה לא בבר/בת מצווה. אם הקהילה רוצה לקרוא בתורה בערב שבת - יבוסס לה, אך אין לציין זאת בסידור, אלא להשאיר את הדבר לרב/מנחה המקומי ולקהילה.

מחדל נוסף הוא עבודתם של עורכי הסידור על הנוסח המסורתי "בגרזן קצבים" סגולתו של הסידור הרפורמי בהרבה מאד מקרים הוא בכך שמקצרים ומתקנים במקומות שונים מסיבות עיוניות שונות, אך לקצץ פסוק מתוך הפרשיה השלישית של קריאת שמע, כנראה משום המלה "זונים" שאולי נראתה גסה לעורכי הסידור - תמהני.

מדוע לקצץ חלקים מתוך חלקה השני של תפילת "עלינו לשבח"? והרי אם רצו בכך, אפשר היה להמנע לחלוטין מחלקה השני של "תפילת רבה" כפי שנהוג למשל בסידור הספרדי<sup>16</sup>.

דבר נוסף, שלא נראה לי בעריכתו של הסידור, הוא ההפרזה ברעיון האוניברסליזם. קשה לי להבין את מקומם של בני אומות העולם בתפילת "יעלה ויבוא", ב"קדיש" וב"ברכת החודש". וכלל לא מובנת לי השמטת כל יחודיות עם ישראל מההבדלה, ולעומתם הדגשת הבחירה ב"קידוש" ובתפילת "אתה בחרתנו" לרגלים, וכד'.

ולאחרונה אותם קטעים אשר נקראים בפי העורכים "יצירותיהם", תפילות אשר נכתבו לסידור והינן כל כך שטחיות ולא יהודיות ואשר כלל אינן מבטאות את היהודי, ובודאי לא את היהודי המתקדם, שקשה לי להבין מדוע נזקקו לו עורכי הסידור.

במבט היסטורי לאחור קשה לי להבין היום מדוע לא קמו, ולו אף זמן קצר לאחר שנדפס סידור הראל תשכ"ב, לאחר שהופיע בדפוס מאמר הביקורת של פרופ' פטוחובסקי ואחרי שרבו המבקרים את הסידור בקרב התנועה הישראלית, אנשי התנועה - רבניה ומנהיגיה וגנזו סידור זה והדפיסו, ולו אף לזמן קצר סידור חדש אחר.

### תוספות הרב טוביה בן חורין לסידור "הר-אל" תשכ"ב

זמן מה לאחר כניסתו של הרב טוביה בן חורין לכהונת רבה של קהילת "אמת וענוה" התעורר אצלו הצורך להכין תוספות לסידור הראל תשכ"ב.

כזכור הכיל סידור זה את תפילת קבלת שבת וערבית לשבת, שחרית לשבת ולרגלים ואף אלו בצורה תמציתית ביותר.

הסידור לא כלל בתוכו כל יחודיות לגבי מועדים ומשמעותם בלוח השנה וכל ההבדל בין שחרית לשבת ולרגל התבטא בנוסח תפילת עמידה שונה.

מתוך צורך לתת ביטוי נאמן למועדים ולרגלים השונים הכין הרב בן חורין מספר תוספות כאשר סידור המוצא הינו סידור הראל תשכ"ב.

העקרון שעמד מאחורי תוספות אלו היה שבידי כל מתפלל מצוי הסידור הנ"ל ועל כן הדף או הדפים הנוספים שימסרו לו טרם התפילה צריכים להכיל רק את התוספות המיוחדות למועד או לחג. לצורך זה הוכנו מספר דפי תוספות שהיו בשימוש בקהילת "אמת וענוה" ובקהילות נוספות.

בין השאר אנו מוצאים תוספות לראשון של סוכות, לשמיני עצרת - שמחת תורה, לראשון ושביעי של פסח, לשבועות, לט"ו בשבט וליום ירושלים.

דפים אלו היו תוספת יצירתית לתפילות השונות וביסוסם המרכזי היה מתוך מזמורי התהילים, פסוקי המקרא המתיחסים לחג וכן לקט מתוך הספרות היהודית לדורותיה החל מימי הביניים ועד לספרות העת החדשה.

תוספות אלו לתפילה הם שנתנו את הגוון המיוחד לחג והמועד והבדילו בינם לבין תפילות השבת הרגילות. שהרי הפיוטים המסורתיים, היוצרות והאופנים, אשר הבדילו בין תפילת השבת והחג, שוב לא בשימוש בתל"ם בדרך כלל.

### סידור התפילות הראל תשכ"ב - נוסח אור חדש

סידור הראל תשכ"ב שהיה בשימוש זמן רב בקהילות התנועה עבר פעם אחת בתולדותיו שינוי רציני אשר שינה את זהותו לחלוטין. שינוי זה הינו הסידור שבשימוש קהילת "אור-חדש" בחיפה.

קהילת "אור חדש" הוקמה בשנת תשכ"ה ובמשך כשבע שנים התפללה מסידור הראל ללא כל שינוי.

בשנת 1969<sup>17</sup> פנו ה-C.C.A.R וועדת התפילה שלו אל הרב ראובן סמואלס וביקשו ליצור נוסח קבלת שבת ישראלי, עבור סידור התפילה החדש של התנועה הרפורמית האמריקאית.

הרב סמואלס יחד עם ד"ר חנוך יעקבזן ישבו והכינו נוסח תפילה חדש לגמרי, בעברית - תוך הבטחה כי במידת הצורך יתרגמו אותו לאנגלית.

נוסח זה לא הגיע מעולם לידי שימוש.

נוסח התפילה החדש פותח בשיריהם של ח.נ. ביאליק ויהודה ארצי. הדלקת הנר מלווה בציון הברית המשולשת שכרת אלוהים עם אבותינו: שמירת שבת, תלמוד תורה ואהבת הארץ.

הברכות לפני ואחרי שמע היןן חדשות, מבוססות על פסוקי מקרא ומביעות, לדעת העורכים, את רעיונות הברכה המקורית בלבוש חדש.

פרשיות השמע השניה והשלישית הן חדשות אך מביעות את הצורך להתמודד עם קיום מצוות ועם הארץ.

הברכות שלפני השמע נחתמות: "ברוך ה' מכלין תבל בחכמתו, וברוך ה' שאותו לבדו באהבה נעבוד". בברכת הגאולה הובאה לידי ביטוי בעיתיות השואה והתקומה וברכת השכיבנו מדגישה את רעיון הצדק החברתי. תפילת עמידה הינה למעשה ברכת "מעין שבע" בלי פרק "ויכולו".

לאחר העמידה קבעו העורכים את סדר הוצאת התורה לערבית וקריאה בפרשת "שמור את יום השבת לקדשו". בהכנסת ספר תורה להיכלו שובץ פיוט חדש שנכתב עפ"י משקלו של פיוט "חסל סידור פסח".

קראנו בתורה שנינו טעמיה / פתחנו גם סיימנו בברכותיה  
כאשר זכינו ללמוד דבריה / כן נזכה לקיים מצוותיה.

תפילה מסתימת בקידוש, בנוסח מחודש לתפילת "עלינו לשבח", בקדיש מתורגם לעברית  
ובקדיש ארמי.

לפי עדותו של ד"ר יעקבזן השתדלו העורכים לשמור את מטבעות הלשון המקובלות או  
הדומות למקובלות.

תפילה זו לא זכתה שישתמשו בה, אך לאחר זמן כאשר נראה היה לראשי קהילת אור חדש  
שוב אי אפשר להשתמש בסידור הר-אל תשכ"ב וכי יש צורך לערוך שינויים, הוקם חוג  
עיון בנושא התפילה, כאשר נוסח ההצעה לעיל שמש כחומר רקע לסדרת השיחות שניהל  
ד"ר יעקבזן. בסיומן של הדיונים הוכנסו השינויים לסידור וסידור הראל תשכ"ב יצא  
בדפוס אופסט במהדורה חדשה המיוחדת לקהילת "אור-חדש".

עם הכנסת אוגדן התפילה לשימוש בקהילה, דרש ד"ר יעקבזן דרשה הבאה להסביר את מהות  
השינויים. בדרשתו עמד על רעיון שינוי שמע וברכותיה בה נמצאים מירב השינויים.  
לברכה הראשונה לה קרא "תכלית הבריאה", הברכה השניה: "תכלית האדם עלי אדמות ויעודו  
של עם ישראל".

בפרשיות שמע ובמיוחד בשניה מציע ד"ר יעקבזן במקום קטעי פסוקים-פרשיה שלמה הדנה  
במצוה, בשכר ועונש ובהבטחת הארץ לאבותינו, זאת פרשית "ראה נתתי לפניך היום"  
(דברים ל').

רוב רעיונותיו של ד"ר יעקבזן, כפי שהובעו בנוסח שהוצע לוועדת התפילה של ה-C.C.A.R.,  
הגיעו לידי ביטוי באוגדן התפילה של הקהילה. בדרך כלל כנוסחים אלטרנטיביים לנוסח  
המקובל.

בברכת "השכיבנו" מציע סידור "אור חדש" שלשה נוסחים אלטרנטיביים: המסורתי,  
נוסח הספרדים ונוסח חדש הוא המזמור "אשא עיני אל ההרים" (תהילים קכ"א). לדעת ד"ר  
יעקבזן מהווה מזמור זה תפילה קדמונית המביעה בדיוק את שמביעה תפילת "השכיבנו".

בתפילת שחרית הורחב נוסח הוצאת ספר התורה הוכנסו תפילות מ'י שברך לעולים לתורה,  
הוכנסה ברכת חודש אחרת וקריאה לשבת ראש חודש, וכן הוכנס נוסח מחודש של סדר ספירת  
העומר.

במקביל הוציא חוג הנוער בקהילה סדר קבלת שבת, מנחה והבדלה לשבת.

לתפילת קבלת שבת הוכנסו הפיוט ידיד נפש ומזמור כ"ט, הפיוט "לכה דודי" הוכנס במלואו ופרשיות שמע הוכנסו במלואן. חלק מברכות העמידה עברו עריכה בדומה לתפילת השחר ביום העצמאות (להלן). העמידה נאמרה בלחש ולאחריה מעין שבע מלא.

תפילת "עלינו" גרסה: "שלא עשנו כגויי הארצות ולא שמנו כמשפחות האדמה", ואילו הקדיש כלל "ויצמח פורקניה ויקרב משיחה". תפילת מנחה כללה לקט של שירים מתוך מזמורי תהילים כפתיחה לעמידת מנחה ולאחריה מופיע בסידור סדר ההבדלה. דבר נוסף שיש להזכירו כאן הוא הנסיון להכניס את הסידור לאוגדן, זאת משום המחשבה שבאוגדן יקל להכניס ולהוציא דפים. דעה זאת טפחה על פני הוגיה, נראה שקשה מאד לקבל שינויים מדי פעם, על הציבור המתפלל, שינויים כאלו אינם מתקבלים ברצון, הקהל המתפלל חפץ בקבע של תפילה ומסכים להגדיר את החידוש במקומות מסוימים תוך כדי התפילה אך לא דווקא בנוסח המקובל עליו.

זאת הסיבה שברבות הימים ערך ד"ר יעקבזן את התיקון הנסיוני שלו בו הציע נוסח חדש לגמרי של סדר קבלת שבת (ראה להלן).

סידור תפילות ישראל לשבת ולשלוש הרגלים  
בית כנסת קדם - הקהילה ליהדות מתקדמת בתל-אביב

בשנת תשל"ה הוצא על ידי בית כנסת "קדם" סידור תפילות הכולל בשער שלו נוסף לכותרת הנ"ל גם את הציון המקובל: מהדורה זמנית לשימוש פנימי.

נראה כי הדרך הטובה ביותר לדון בסידור זה הינה על ידי עיסוק וציטוט מתוך ההקדמה שלו.

הרב משה זמר מציין בהקדמתו כי הצורך לסידור נבע מן העובדה שאזלו הטפסים של סידור הראל תשכ"ב ועד שיצא הסידור החדש ישמש סידור זה כסידור זמני.

מספר עקרונות הנחו, אליבא דרב זמר, את חברי ועדת הסידור:

"א. כבוד המסגרת והטכסט של הסידור המסורתי על נוסחאותיו השונות, תוך כדי בחירת הנצחי והאלוהי שבו בהתאם לעקרונות אשר יפורטו להלן.

ב. בענין התפילה נוקטת תנועתנו בעקרון "רחמנא ליבא בעי" (רש"י לסנהדרין, ק"ו ע"ב) הקב"ה דורש את כוונת הלב. המסקנה המשתמעת מכך היא שיש לחדש, לתקן ולהוציא תפילות שאין היהודי בדורנו שלם באמונתו עם תוכנו, או כאלה אשר אינן ניתנות לפירוש אלא בדוחק רב ועלולות ליהפך למצוות אנשים מלומדה. כוונתנו לתפילות לשם החזרת פולחן הקורבנות, תחית המתים באופן גופני וכד'. יחד עם זאת הנחה אותנו העקרון שלבוש התפילה הוא פיוטי, דבר המצריך העמקה, זהירות וגמישות בגישה לעבודה זו.

ג. ריכוז וקיצור התפילות וזאת על מנת למנוע חזרות מרובות...

ד. חיבור וחידוש תפילות חדשות ותוספות מהפיוטים... המבטאים את שאיפותינו, דרישות הזמן ומציאות חידוש החיים הממלכתיים בארץ ישראל".

סידור "קדם" אכן נתן בחירה ומבחר של פיוטים במיוחד לפני תחילת התפילה.

בדרך כלל אין הסידור עונה על הנאמר במבוא שלו בסעיפים א' ו-ד'. אין אנו פוגשים נוסחאות חדשות ובדרך כלל ערוך הסידור כסידור נוסח אשכנז. כן קשה למצוא תפילות חדשות ותוספות של ממש מהפיוטים.

המסגרת הינה בדרך כלל מסורתית.



בקטעים לרגלים, במיוחד בשבועות ובסוכות הובאו פיוטים אשר גורמים למעיין בהם לתהות מדוע לא נערכה כאן עריכה כמצוין בסעיף ב' של המבוא. פרק התוספות כולל בתוכו פרקי מקרא, אגדה וכן פיוטים משירת ימי הביניים וכקוריוז גם שירתו של רבינדרנט טאגור ההודי. עיון בפרק זה גורם למעיין בו לתהות מדוע פיוטים אשר מקומם במחזור לימים נוראים מצאו את מקומם דווקא בסידור לשבת ולרגלים.

אפשר לאמר כי סידור זה ממלא אכץ את השליחות אשר נועדה לו מטבע בריאתו, לשמש סידור זמני עד להוצאת סידור התנועה וכממשיך לסידור הראל תשכ"ב אשר היה פחות בערכו ואילו זה הינו טוב יותר ומקיף יותר מקודמו.

### סידור ההיכרו יוניון קולג'

סידור זה כולל בכותרתו במהדורתו הראשונה את המילים: תפילת שחרית לשבת, היכרו יוניון קולג' מכון למקרא ולעתיקות, ירושלים תשכ"ג.

סידור זה נערך על ידי הפרופ' י.י. פטוחובסקי, אשר שמש בשנה זו כמנהל המחלקה ללימודי יהדות של המוסד בירושלים. בסמוך להוצאתו של הסידור יצאה בדפוס גם חוברת הנותנת תאור באנגלית, כולל מקבילות בסידור ה"יוניון פרייר בוק" הרפורמי אמריקני, של הסידור.

הסידור משאיר מקום רב ליצירתיות המנחה או הרב. הוא פותח בארבע כותרות: שיר, תפילת פתיחה, קריאת פרק תהילים, קריאת לקט מן השירה העברית. כל אחת מן הכותרות הללו מופיעה ללא כל תוספת שהיא ועל כן מלוי כותרות אלו בתוכן הינה חובתו של הרב המנחה את התפילה.

שמע וברכותיה באות לאחר מכן כאשר מפרשיות השמע אנו מוצאים רק את הראשונה וסוף השלישית. לאחר השמע תפילת עמידה ולאחריה קריאת התורה גם הוא בנוסח הסידור הרפורמי האמריקאי. אחר ברכות ההפטרות מצוין המקום לפרוש המקרא או הדרשה, לאחריהם מזמור "אשרי יושבי ביתך" תהילים קמ"ה, "עלינו", "קדיש" ושיר סיום.

מהדורתו הבאה של סידור זה בכותרת שונה במקצת: "סידור תפילות ישראל היכרו יוניון קולג' מכון למקרא ולעתיקות". יצא בשנת תשכ"ז. אין סידור זה שונה מזה שיצא בשנת תשכ"ג פרט לעובדה שבסידור זה אנו מוצאים לקט של עשר תפילות פתיחה בתחילת הסידור, מחרוזת של שירים ומזמורים בסופו של הסידור.

גופו של הסידור מחולק לשניים. האחד לשבת והשני לרגלים. החלק לשבת אינו שונה ממהדורת תשכ"ג פרט לכך שבמהדורה זאת מצורפות לתפילה גם הנחיות בנוסח: בעמידה, בישיבה, ביחד וכד'.

תפילות הרגלים ערוכות כך שלכל רגל דף מיוחד הכולל מזמור תהילים ופסוקים מן המקראות אודות החג. ולאחריו מעבר לברכות קריאת שמע וכד'. כן אנו מוצאים מזמורי טל וגשם וכן אקדמות לשבועות.

סידור זה הינו בעקרונותיו העתקה של הסידור הרפורמי האמריקני, עד כדי כך שגם כאן יושב הקהל באמצעיתה של ברכת הקדושה שבעמידה.

אין כלל התיחסות לתנאים האקלימיים, גשם וטל בברכת הגבורות, ואין התיחסות לאפשרות שחג הפורים יכול להיות נחוג בירושלים לבדה ביום השבת ועל כן יש לזכרו בתפילת עמידה.

מהדורתו השלישית של הסידור רחבה יותר, מהדורה אשר נערכה בידי פרופ' עזרא שפיידהנדלר שהיה דיקן המכון בירושלים במשך למעלה מעשר שנים. בשערה אנו קוראים: "סדר תפילות לשבת ולשלוש רגלים ירושלים תשכ"ט היברו יוניון קולג' - המכון למדעי היהדות ירושלים תשל"ט? סידור זה כולל לראשונה תפילת קבלת שבת על מזמוריה והפיוטים "שבת המלכה" לח. נ. ביאליק ו"לכה דודי" לרבי שלמה הלוי אלקבץ. לאחרית תפילת ערבית לשבת וגם כאן מקוצרת קריאת השמע, ללא הפרשיות השניה והשלישית, וברכת גאולה נחתמת משום מה בנוסחה המסורתי "גאל ישראל" ולא כמקובל בתל"ם "גואל ישראל". גם בברכת השכיבנו ישנה שגיאה: כשאנו קוראים בשבת את חתימת ימות החול. תפילת השחרית דומה בהרכבה לזו שבסידור במהדורה הקודמת פרט לכך שהפעם אין הנחיות. סידור זה במהדורתו האחרונה מכיל שגיאות רבות שאסור היה להן להיות. בנוסף למה שכבר צוין לעיל בערבית לשבת הרי שבשחרית אנו מוצאים עוד מספר טעויות גסות:

1. ברכת "גבורות", שלא כמו במהדורה הקודמת שהתעלמה לגמרי מהתנאים האקלימיים, כרפורמים בחו"ל, הרי כאן נוהג הסידור כמסורתיים בחו"ל, אזכור "משיב הרוח ומוריד הגשם" ואי אזכור "מוריד הטל" הנאמר רק בארץ.

2. כמובן שלא נכנס גם הפעם הציון "על הניסים" לחג הפורים.

3. צורת הדפוס אינה מקילה כלל על המתפלל. אין כל הבדל בין התפילה הנקראת מדי שבת וזו הנקראת רק בארועים מיוחדים, והעימוד הינו כזה שלפעמים תפילה חדשה נפתחת בשורה האחרונה של העמוד.

בבואנו לסכם את כלל סידורי ההיברו יוניון קולג' נראה לנו כי כלל המהדורות אינן ישראליות ואינן מגלמות בתוכן את היות התפילה היהודית כראוי. יפה וראוי יהיה לקולג' לגנוז מהדורות אלו ולערוך סידור חדש, רפורמי אם ברצון שלטונות הקולג' בכך, בעברית ובאנגלית לנוחיות רוב רובו של הקהל המתפלל-אך סידור המתחשב בישראל ובירושלים בו נמצא בית תפילה זה. דרך אחרת שיכול הקולג' כמובן לבחור לעצמו היא השימוש בסידור "העבודה שבלב", סידור תל"ם, שגם לקולג' ולדיקן שפיידהנדלר היה יד בעריכתו. בצורה זאת יזדהה הקולג' כחלק מתוך התנועה הישראלית.

### סידורים שונים

במשך שנות קיומה של תל"ם התפתחו מספר מנהגים ויצאו לאור מספר סידורים שלא דובר עליהם עד כה.

להלן מלים מספר על נוסחים וסידורים אלו:

#### 1. מנהג "אמת וענוה" ר"ג

בשנת 1963 ביקר שלמה כהן, לימים חזן קהילת "אמת וענוה", בקהילת "הר-אל" ירושלים והתרשם מאד מאופן התפילה בקהילה הירושלמית, בחוזרו אסף סביבו מספר משפחות ויחד הוקמה קהילת "אמת וענוה".

סידור מודפס של ממש לא הודפס על ידי קהילה זו ובמשך השנים השתמשה הקהילה בסידור "הראל" הישן. אך בתחילה עם הקמתה השתמשה הקהילה בסידור אשר נכתב ביד והועתק בהעתקת שמש לצורך כלל המתפללים.

בין הדברים המיוחדים סידור זה ואשר השאירו אתרישומם על סידור תל"ם העומד לצאת, ראוי לציין כאן את הכנסתו של מזמור תהילים ט"ו "ה' מי יגור באהלך", לאחר הדרשה בקבלת שבת ולפני ברכו, וכן את המנהג הקהילתי לאמר את הקדיש בציבור - קדיש יתום בעברית.

#### 2. הסידורים הזמניים

המחסור החמור בסידורים בתנועה הביא במשך השנים שלוש פעמים ליצירת סידורים זמניים. סידורים אלו נערכו על ידי חבר קהילת "קדם" מר לוי שוברט בדרך כלל על ידי גזירה מתוך סידורים שונים קיימים והעמדה של הקטעים יחד למתכונת של סידור.

בין סידורים אלו אנו מונים את הסידור הירוק בעל הכריכה הקשה, הסידור הירוק בהיר לקבלת שבת והסידור החום הקטן.

דרך משונה ובלתי מדעית לציון זהותם של סידורים אלו נובעת מעובדה פשוטה שאף לא אחד מסידורים אלו הינו בעל שם מוגדר, שנת הוצאה או כל סימן היכר אחר אשר יזהה את הסידור.

"תכונתם" העקרית של סידורים אלו, שנעשו כלאחר יד ללא יעוץ עם אנשים המתמצאים בליטורגיה ועם שגיאות רבות. אך לזכותם יאמר שבתקופות מסוימות הועילו סידורים אלו, ובמיוחד לקהילות חדשות, אשר חסרו סידורי תפילה אחרים.

### טיוטת הסידור - תשל"ה סידור תפילות ישראל

בשנת תשל"ה כאשר יותר ויותר הוברר כי לא תהיה דרך אחרת אלא ליצור סידור חדש לכלל התנועה ערך הרב עדי עשבי יחד עם לוי יצחק שוברט, כעוזר טכני, את טיוטת הסידור.

טיוטא זאת הודפסה במספר עותקים קטן ונועדה בדרך כלל לשימוש ועדת הסידור בלבד. הקהילה היחידה שהשתמשה בסידור זה היתה קהילתו של הרב עשבי, "נתן-יה", שאף היא חסרה סידורים לכלל המתפללים.

טיוטא זאת נשלחה לכלל הרבנים והמנחים וכן למספר חברים נוספים אשר הביעו את רצונם לתרום מזמנם וממרחם להכנת סידור חדש. לאחר פרק זמן של כ-3 חדשים נאספו ההערות השונות לסידור והוקמה ועדת סידור אשר כללה בתוכה את הרבנים מ.ח. ויילר, עדי עשבי, משה זמר את הסטודנטים גיל נתיב ויהורם מזור וכן מר שלמה כהן. ועדה זאת ישבה בערך כשנתיים ודנה על תוכנו ומבנהו של הסידור העתידי.

במשך תקופה זאת יצאו חברים מהוועדה ונכנסו חברים נוספים, עד אשר ערב ועידת היוכל של "האיגוד העולמי ליהדות מתקדמת" יצאה בדפוס חוברת אשר הכילה את תפילת קבלת שבת וערבית לשבת מתוך סידור "העבודה שבלב", השם שנקבע על ידי ועדת הסידור ומר"ם לסידור החדש שעתידי לצאת.

### העבודה שבלב מהדורה א' תשל"ז

סידור העבודה שבלב מהדורה א' כלל בתוכו תפילת קבלת שבת וערבית לשבת וכן את סדר ליל שבת וברכת המזון.

היתה זו הפעם הראשונה מאז תשכ"ב שסידור של התנועה בארץ יוצא בדפוס.

סידור זה התחיל לגבש את הדפוסים אשר יותר מאוחר נקבעו כדפוסים הסידור של תל"ם.

אנו מוצאים בו התיחסות מפורטת לבעיות השונות אשר הוצגו בפרק א' של עבודה זאת. למרות שהיתה זו רק התחלה כבר ניכר היה שנוסח של סידור הולך ומתגבש בין כלל הקהילות בתנועה וכי הצעד הראשון הממשי בכיוון של סידור כלל תנועתי כבר נעשה.

בעקבות הדפסתו של סידור זה המשיכה ועדת הסידור בכנוסיה ובישיבותיה, מסקנות הוסקו מתוך חוברת זו ושינויים הוכנסו לתוך טיוטת הסידור הסופי.

### "העבודה שבלב" מהדורה ב' של הטייטא

זמן מה לאחר מכן, שוב עם הצורך החמור שהתעורר בסידורים הודפסה מהדורה ב' של הטייטא לסידור "העבודה שבלב" טייטא זאת - הידועה בשל כריכתה "כסידור הכחול".

טייטא זאת כללה בתוכה קבלת שבת וערבית לשבת ויום טוב, שחרית לשבת ויום טוב, סדר הלל, פרקי מקרא לרגלים ומועדים, יזכור, ברכת המזון וברכות נהנין.

מבחינת היקפו סידור זה היה בעל התוכן הרב ביותר מכל סידורי התנועה שיצאו עד היום. לכן גם היו הביקורות עליו המרובות ביותר.

מהדורה זאת שימשה מרגע הופעתה כמהדורה לפיה המשיכה בעבודתה ועדת הסידור. הערות רבות המשיכו לזרום לוועדה בכל הנוגע לליטורגיה כפי שהגיעה לידי ביטוי בטייטא זו.

למרות ההערות הרבות ושגיאות הדפוס הרי שסידור זה היה בכל זאת הסידור הטוב ביותר שיצא אי פעם במסגרת התנועה והכיל בתוכו חידושים רבים וטובים ותשובות ליטורגיות רבות לבעיות העומדות בדרך כלל בפני סידורים ליבראליים/רפורמים שונים.

### העבודה שבלב - מהדורה ג' של הטייטא

המהדורה השניה והנסיון שרכשו חברי מ"מ ומספר חברים אחרים, גרם לכך שמר"ם ישבה מספר לא מבוטל של ישיבות כועדת סידור אליהם גם הוזמנו חברים שאינם חברי מר"ם. ועדת הסידור ניסתה ללבן בישיבות אלו בעיות עקרוניות אשר צצו ולענות על שאלות שונות שהוצגו על ידי חברים שונים.

יש לציין במיוחד את תרומתו של ד"ר חנוך יעקבזון, חבר קהילת "אור חדש" חיפה, אשר גישתו לנושא הסידור הובאה בפרק העוסק בסידור הראל מהדורת "אור חדש".

ד"ר יעקבזון טען כי לא הובאה לידי ביטוי בצורה משמעותית השפעתה של התקופה האחרונה בתולדות העם, וכי דרך הטיפול בבעיה התיאולוגית של תחית המתים ו"עלינו" לא נראית לו, היות וגם שאר חברי ועדת הסידור וחברי מר"ם לא היו שלמים לגמרי עם התוצאות להם הגיעו הוחלט לשוב וללבן סוגיות אלו שהעלה ד"ר יעקבזון.

ואכן מספר ישיבות שהוקדשו לנושא זה הביאו בסיומן לתוצאות משביות רצון.

התיחסות לשואה ולתקומה בדור האחרון הוכנסו לברכות קריאת שמע. נוסח חדש לברכת "גבורות" שבא להחליף את "הכל" במקום המלה "המתים" בברכת גבורות המסורתית. וכן הוכנסו נוסח מסורתי ולצידו נוסח חדש בתפילת "עלינו לשבח".

טיוטא זאת יצאה בדפוס לקראת הועידה האחרונה של האיגוד העולמי ליהדות מתקדמת. נוסח זה הוכנס לשימוש במספר קהילות, אך לא החזיק זמן רב משום צורתו הבלתי נוחה בידי המתפלל.

סדר התפילות קבלת שבת, ערבית לשבת וליום טוב, שחרית לשבת  
ערכו יהורם מזור וגיל נתיב

חוברות אלו: האחת לקבלת שבת וערבית לשבת וליום טוב והשנייה שחרית לשבת נוצרו משום הצורך לפתור בעיות של חוסר בסידורי תפילה.

החוברת לשחרית לשבת נוצרה במהדורתה הראשונה באלול תש"ס, כדי לפתור את בעיותיהם של קהילות "אמת וענוה" ברמת גן ובית הכנסת "אוהל אברהם" בבית ספר "ליאו באק".

הקו המנחה שעמד לנגד עיני העורכים בחוברות אלו היה ליצור תפילה אשר תתאים לנוסח המקובל בקהילת "אמת וענוה", שהינו נוסח מקוצר מעט מזה המופיע בטיטא מהדורה ב' של "העבודה שבלב", ויתאים לנוסח התפילה כפי שרצה גיל נתיב, המשמש כרב בית הכנסת "אוהל אברהם". מסורת של תפילת שחרית לא היתה בבית כנסת זה, ותפילות שחרית מתקיימות בו רק במקרה של בר מצווה. לרשות בית כנסת זה עמדו סידורים מסורתיים אשר השימוש בהם חייב הנחיה מרובה תוך כדי התפילה.

סידור זה שונה במקצת מנוסח הטיטא מהדורה ב' בכך שהוא מכיל כבר את השינויים הסופיים של סידור "העבודה שבלב" עפ"י הטיטא השלישית במיוחד בכל הקשור ל"תפילת העמידה". הוא מקוצר במקצת בפרק ברכות השחר ופסוקי דזמרה ומכיל פרשיה אלטרנטיבית נוספת בפרשה השניה של קריאת שמע, פרשיה מתוך משלי ב' א', המיועדת לשבת בר מצווה. זמן מועט עבר והתברר כי גם בית כנסת "אוהל אברהם" וגם בקהילת "אמת וענוה" יש צורך בחוברות תפילה לקבלת שבת. לכן המשיכו גיל נתיב ויהורם מזור וערכו חוברת נוספת לערבית, זו כללה גם "עמידה לרגלים" סדר "ספירת העומר" והבדלה.

חידוש נוסף שנכנס לחוברת זו, היה הצבתם של נוסחי הברכות לפני ואחרי "קריאת שמע". בנוסח ד"ר יעקבזן, כנוסחים חליפיים לנוסחים המקובלים, שלוב פרקי שירה שאינם מופיעים בטיטא תל"ם וכן נוסח של "ברכת השכיבנו" עפ"י הסידור הספרדי שבו אין התייחסות כלל למכות השונות ולשטן המופיע בנוסח האשכנזי.

הצורך החמור לא רק בקהילות הנ"ל אלא בשאר הקהילות, גרם לכך שתוך כדי הכנת החוברת לדפוס נתקבלו פניות מאת קהילות אחרות לספק גם להם סידורים. בסיכומי של דבר הודפסה החוברת של קבלת שבת וערבית בכ-2,000 עותקים. ואילו החוברת של שחרית שכבר היתה בשימוש בקהילות הנ"ל נדפסה מחדש, עם שינוי קל בנוסח "עלינו לשבח", בכ-1,500 עותקים.

תקוותם של עורכי חוברות אלו הינה כי שוב לא יהיה צורך להדפיס סידורים וחוברות תפילה חדשות עד להופעתו הסופית של סידור תל"ם "העבודה שבלב" בדפוס.



פרק ג' - היצירה הליטורגית החדשנית

מבוא

נוסף על היצירה הליטורגית במסגרת סידור התפילה, התמודדה ומתמודדת תל"ם גם עם יצירה חדשנית. נסיונות חדשניים שונים נוסו במשך השנים וחלקם אף יושם ונמצא בשימוש בקהילות השונות. כך שאפשר כיום, לאחר בערך 15 שנה, לבוא ולערוך מעין סיכום ביניים של נסיונות ליטורגיים ולהסיק בנושא זה מסקנות.

אין ביצירה הליטורגית החדשנית בדרך כלל המצאה חדישה לגמרי. פרט למקרה אחד (ראה להלן תפילת השחר ליום העצמאות) כלל היצירות הליטורגיות החדשניות הם נסיונות לצקת תכנים חדשים בכלים קיימים שהתישנו או בכלים שאין להם היום יותר שימוש.

הנוסחה שנמצאת בשימוש רב ביותר ביצירה הליטורגית החדשנית היא "התיקון". מערכת זו הינה למעשה יצירתם של מקובלי צפת אשר ניסו, לפני כ-350 שנה, להעניק למועדים מסוימים בשנה יותר חוויה דתית מאשר היה להם עד תקופה זו. מחשבתם של מקובלי צפת הייתה כי ימים ומועדים בלוח השנה היהודי, אשר בעבר היו בעלי משמעות רבה, טוב יהיה אם יחדשו את ימיהם וימצאו משמעות חדשה. כך היה הדבר לגבי לילן השביעי של פסח, ליל שבועות, הושענא רבה וליל ט"ו בשבט. כוונתו של התיקון להעניק תוספת הגותית לחיזוק המועד. לצורך זה התאספו המקובלים, באותם לילות, בבתי הכנסת שלהם לערבי התיקון. במרכזם עמדו הקריאה והלימוד המשותף מתוך התורה הנביאים והכתובים, קטעי משנה ותלמוד וכמובן גם פרקי "זוהר", שהיה ספרם המקודש של המקובלים.

נוסחת התיקון על פי המקובלים לא מלאה את יעודה. התיקונים אומנם הגיעו לכל תפוצות ישראל ובמשך תקופת הקבלה הרבו להשתמש בה, אך עם ירידת קרנה של הקבלה ירד גם קרנו של התיקון.

עד לימינו מקובל בין חלק מיהדות ספרד המנהג של עריכת תיקונים, בהזדמנויות שונות, בנוסח הקדום שהוטבע על ידי המקובלים מצפת. אך ברוב המקרים אין כאן יותר תיקון אלא לימוד ושינון מכני של פרקי מקראות שונים כאשר ברוב המקרים אין המשתתפים בתיקון יודעים מה הם לומדים ומדוע. כמובן שתל"ם, בבואה להתמודד עם נושא התיקון, היתה חייבת למצוא דרך אחרת. להשתמש ברעיון התיקון, אך להשתדל לזרוק את הקליפות שדבקו בו.

### תיקון ליל שביעי של פסח

התיקון הראשון שהוכן במסגרת תל"ם היה תיקון ליל שביעי של פסח שנערך על ידי הרב טוביה בן חורין בשנת תשכ"ו - 1966.

הצורך של הרב טוביה בן חורין ליצור דבר מה ליום אחרון של פסח נבע מהדלות הרעיונית של יום זה בהשוואה לראשון של פסח.

אומנם הרב בן חורין ידע כי קיימים מנהגים שונים ליום זה, אך באף אחד מהם לא נראה כי ימצא את ישועת היום. כידוע נהוג בשביעי של פסח להתאסף בחוף ימה של תל-אביב לשירת הים, ואילו אצל חסידים נהוג ביום זה לקפוץ מעל גיגיות של מים, סמל לנאמר במכילתא כפרשת בשלח, כי ביום השביעי חצו בני ישראל את ים סוף.

מטרתו של התיקון (כפי שסופר בע"פ על ידי הרב בן חורין) היתה אם כן לבוא ולהמשיך ולספר במקום בו נעצרה ההגדה בליל ראשון של פסח.

הרב בן חורין טוען כי אין לקבל את המנהג שהשתרש בעם כי שביעי של פסח מיועד בעקרו לתפילת ה"יזכור" וזהו תוכנו החשוב ביותר.

שני גורמים חשובים השפיעו עליו בעריכת התיקון הראשון. מבחינה חיצונית היה סדר התיקון כפי שהוא מופיע במחזור מטה לוי (מחזורו של בעל הקרבן אהרון - רבי אהרון אב"ד מיכילישוק בן המאה ה-19). מתיקון זה שאב הרב בן חורין את המסגרת, היינו התיקון יהיה כמו מקראה אותה יש לקרוא בצוותא בליל התיקון.

ההשפעה השנייה-ההשפעה התוכנית, הינה זו של ההגדה הקיבוצית. בהגדה זו מגיעים לידי ביטוי אותם נושאים אשר לא מופיעים בהגדה המסורתית.

השפעות אלו הביאו לידי יצירה סופית שמהדורתה הראשונה היתה בשנת תשל"ו ואשר הכילה בתוכה פרקי מקרא ושירה בנושאים:

א. חציית ים סוף.

ב. אביב.

ג. יזכור.

ד. קציר העומר.

בעקבות תיקון תשכ"ו יצאו עוד מספר תיקונים נוספים מהם בעלי מבנה רעיוני מוגדר ומסודר ומהם פחות, ביניהם אנו מונים:

תיקון ליל שביעי של פסח. ערך הרב משה זמר, קהילת "קדם" תל-אביב, 4 מהדורות שונות, הראשונה נקראת "חסל סידור פסח".

תיקון ליל שביעי של פסח. ערך הרב עדי עשבי, קהילת נתן-יה, 2 מהדורות שונות.

תיקון ליל שביעי של פסח. ערך יהורם מזור, קהילת רמת אביב.

תיקון ליל שביעי של פסח. לשימוש קהילת התנועה, ערך יהורם מזור.

כל אחד מן התיקונים שהוזכרו הינו בעל סגנון עריכה זהה והתיקונים נבדלים זה מזה בפרקי הקריאה המלוקטים.

המבנה הקבוע של תיקון שביעי של פסח הוא כזה שבכל תיקון אנו מוצאים 3-4 נושאים שונים. במיוחד: שירת הים, האביב, פדות משעבוד, ספירת העומר וכד'.

תוך כדי התיקון נערכת סעודה ולאחריה ברכת המזון.

תיקון שביעי של פסח הינו התיקון המקובל ביותר בקהילות התנועה ולפחות 5-7 קהילות עורכות תיקון כזה מדי שנה בשנה.

---

### תיקונים נוספים

#### תיקון ליל שבועות

התיקון השני שנערך היה זה של ליל שבועות. עפ"י מסורת המקובלים גם בתיקון ליל שבועות יושבים ולומדים פרקי מדגם מספרי התנ"ך השונים מהמשנה, התלמוד והזוהר.

גם כאן בדומה לשביעי של פסח הפך לימוד התיקון נוהג שבשיגרה בחברות החסידיות ובקהילות עדות המזרח.

בדומה לתיקון הקודם שהוזכר, גם בתיקון ליל שבועות, ניסה העורך הראשון של התיקון, הרב משה זמר, לערוך חוברת של פרקי קריאה וסעודה בחבורה. התברר כי בניגוד למה שקרה בשביעי של פסח, לא הפך תיקון ליל שבועות מקובל ובמתכונתו הזאת לא התקבל בתנועה.

לעומת זאת קיבל התיקון דפוס חדש בשנים האחרונות, לראשונה במסגרת חוגי הנוער - תל"ם נוער ולאחרונה במסגרת של תיקון יותר ממוסד ב-H.U.C עבור ישראלים תושבי ירושלים ובמסגרת הקהילתית בקהילת "אמת וענוה" ברמת גן.

תיקון זה, שבעריכתו כותב שורות אלו, בעיצה עם אורי רגב, בא אומנם במסגרתו כהמשך לתיקונים המסורתיים. אך בניגוד להם אין כאן מעט המחזיק את המרובה, אין כאן דוגמאות בלבד. התיקון החדש הינו לקט מהמקורות: מהמקרא, המשנה, התלמוד, המדרשים ועד לספרות ימינו העוסק בנקודה אחת - מתן תורה, ומפתח אותה.

להפתעת כותב שורות אלו התקבל המנהג, גם בקהילה וגם בקרב הנוער, בצורה יפה מאוד ורבים הם המבוגרים והצעירים שהשתתפו בתיקונים מתוך רצון של ממש ללימוד תורה.

### תיקון ט"ו בשבט

תיקון נוסף הוא זה של ליל ט"ו בשבט. אף הוא הולך אחרי מסורת המקובלים בצפת. רעיונם של המקובלים היה כי יש לשוב ולחדש את הקשר בין האדמה והארץ לבין יושביה. זאת אגב גם הסיבה שהמקובלים נהגו להתפלל בטבע. לדעתם, משום שהעם הורחק במשך השנים שבהם היה בגלות מאדמתו, פיזית ורעיונית כאחד, הרי שעל המקובלים מוטל, כאשר הם עצמם יושבים בארץ ישראל לחזור ולחדש את הקשר עם האדמה.

יום ט"ו בשבט היה היום הטוב ביותר לכך משום שהינו ראש השנה למעשר האילן.

במהדורתו המסורתית הראשונה הופיע התיקון בספר "חמדת ימים" המיוחס לנתן העזתי. הדברים נדפסו מאוחר יותר בספר מיוחד לתיקון ט"ו בשבט שנקרא "ספר פרי עץ הדור". על פי התאור בספר זה התאספו המקובלים אור"ט"ו בשבט בבית המדרש, השולחנות כוסו במפות לבנות וריחם של צמחים היה באויר ועל השולחנות כדי יין אדום ולבן. היין הלבן מסמל את החורף ואילו האדום את האביב.

את רעיון התיקון המקורי הרחיב ר' חיים ויטאל בספרו "עץ חיים" כאשר הוא קובע שישנו סדר מסוים באכילת הפירות והתפתחות רעיונית במהלך הסדר.

לאורן של דעות קבליות אלו, ומשום ראית החג כארוע חשוב בחיי העם על אדמתו, נערך בשנת תשל"ו על ידי כותב שורות אלו התיקון הראשון לט"ו בשבט. תיקון זה הוכן עבור חוג הנוער הירושלמי ומטרתו הראשונית היתה להדגים בראש השנה לאילנות את היחס המיוחד שיש ליהדות, במקורותיה השונים, לצמחים עצים ונטיעה.

גם כאן לא שיערו העורך והמדריכים שעמדו לימינו עד כמה יכה הרעיון גלים.

כבר בשנת תשל"ז באה דרישה מחודשת לכמות גדולה ביותר של חוברות תיקון. לאור הלקחים שנלמדו מהנסיון הראשון יצאה לאור המהדורה השניה אשר נעלמה מיד. בשנת תשל"ט הובעה דרישה מחודשת לחוברות נוספות ונערכה המהדורה השלישית והמורחבת אשר הודפסה אף היא פעם נוספת בשנת תש"ס.

עיקרו של תיקון ליל ט"ו בשבט דומה לזה של הסדר. גם כאן אנו מוצאים ארבע כוסות, למרות שכאן יש לכוסות סמליות אחרת לגמרי, מיין לבן המסמל את החורף עוברים המסובים בתיקון ט"ו בשבט לאט לאט ליין אדום המסמל את האביב והתחדשות הצמיחה. גם הנאכל במשך התיקון, פרותיה השונים של ארץ ישראל, נאכל מתוך כוונה מסוימת כאשר כל סוג של פירות מסמל מדרגה מסוימת בעולם של עשיה, יצירה ובנין.

תיקון זה ממשיך להתקיים זה שנים. בשנת תשל"ח הוא נערך בראשונה גם במסגרת קהילתית בקהילת "אמת וענוה" ומאז ועד היום הוא מתקיים בקהילות ובמיוחד בחוגי הנוער הגרעינים והקיבוץ.

### תיקון ליל תשעה באב

תיקון ליל תשעה באב הינו סמל ועדות להתמודדות רצינית הקימת בתל"ם עם בעיות ספציפיות שמעמיד לנגדנו הזמן.

במשך דורות ארוכים היה יום ט' באב יום של אבל ובכי לאומי. ביום זה התכנסו אפילו אלו שלא היו דתיים במיוחד לבתי הכנסיות לבכות את חורבנו הדתי והלאומי של עם ישראל.

עם תחילתו של הבנין הציוני בארץ ישראל מתחילים היהודים הלאומיים כאן להתמודד עם בעית ט' באב. אחד העם במאמרו "אמת מארץ ישראל"<sup>18</sup> מציין כי ביקר בכותל המערבי בערב תשעה באב. שם, בראותו את בני עמו תושבי ירושלים היושבים ובוכים על החורבן, תהה חורבנו של מי גדול יותר-חורבן העם או חורבן המקדש. אחד העם מסיים את דבריו אודות המראה הנורא שנגלה לעיניו בכותל באומרו: "ארץ כי תחרב, והעם עורדנו מלא חיים וכוח - יקומו להם זרובבל ועזרא ונחמיה, והעם אחריהם, וישובו ויבנוה שנית. אך העם כי יחרב - מי יקום לו ומאין יבוא עזרו?" (על פרשת דרכים פרק א' עמ' נ"א).

שלוש מהדורות שונות יצאו עד היום בנושא תיקון ליל תשעה באב. הראשון, תיקונו של ד"ר חנוך יעקבזן, מקהילת אור חדש תשכ"ט. השני תיקונו של מרדכי רותם, אור חדש תשל"ו-והשלישי בעריכת יהורם מזור, תל"ם נוער תשל"ט.

המוטיב המרכזי בשלושת התיקונים הללו הינו כמובן אחד: ציון היסטורי של חורבן, קינה ותקומה.

במבוא של ד"ר יעקבזן אנו מוצאים בין השאר כתוב כי אם לאחד העם היה קשה להשלים עם הקינה והאבל, הרי שבדור שלנו לאחר שחרור ירושלים, וכמובן עצמאות העם בארצו קשה לנו להשלים עם האבל הלאומי. זאת הסיבה מדוע מרבית העם אינו מציין את היום. ד"ר יעקבזן טוען כי אין לנער את חוצנו מאופיו של היום מחד גיסא אך אין להפכו, מצוות אנשים מלומדה; ליום של שקר בנפשנו. עלינו לשמור על אופי הלוח היהודי אך להכניס חידושים כשנחוץ לעשות זאת.

זוהי על כן מטרתו של תיקון ט' באב: למזג היסטוריה עם הווה ולהוסיף לתולדות היום חוליה חדשה.

תיקון זה כולל בתוכו תאור של בנין הבית הראשון, חורבנו וקינה על החורבן. בנין הבית השני התמורות שחלו בו בימי המקבים וחורבנו בשנת שבעים לספירה. קינה מקינות

ימי הביניים, וחידוש הלאומיות בדורנו כפי שהדבר מתבטא מדברי אחד העם, ביאליק ויוסי גמזו ובסיום נחמה להווה ולעתיד לבוא.

גם התיקון השני, זה של מרדכי רותם, מכיל בתוכו רעיון דומה של: בניה, חורבן וקינה החוזרים פעמים. פעם על כל מקדש. פסוקים מתאימים הנאמרים בציבור מחזקים את רעיון הברית, בין ה' לעמו, הנמשכת גם בעת החורבן. חורבן ירושלים מגיע בתיקון זה למדרגת סמל לכלל החורבנות והסבל שעברו על העם. בנית ירושלים מסמלת לכן את כלל בנית העם היהודי במולדתו. לאחר התאור הכפול של בניה, חורבן וקינה מגיע תור התקוה לעתיד והאמונה בבניה ובחידוש הממלכתיות בארצנו הנבנית.

הקדמתו של מרדכי רותם מדגישה בחוזקה את הבעיות של ט' באב:

"לא בתענית ובמספד, בקינה ובקול בוכים באים אנו להתפלל את תפילת תשעה באב. לא בצום ובאבל מעושה קושרים אנו את עצמנו לשלשלת העבר של ימינו. את חורבן העבר אנו זוכרים ומזכירים תוך הודאה על תקומת ההווה, תוך תפילה לגאולה שלימה בעתיד".

התיקון השלישי, של כותב שורות אלו, מכיל אף הוא פרקי חורבן ונחמה, אך בניגוד לקודמיו, אין כאן מעגלים אלא חלקו הראשון עוסק בחורבן וחלקו השני בנחמה.

פתיחתו של התיקון מדברי ברל כצנלסון מתוך מאמרו "חורבן ותלישות"<sup>19</sup> בו קובע ברל באופן קטגורי כי: "אלמלא ידע ישראל להתאבל במשך הדורות על חורבנו ביום הזכרון בכל חריפות ההרגשה של מי שמתו מונח לפניו, של מי שאך זה אבדו לו חרותו ומולדתו, לא היו קמים לנו לא הס ולא פינסקר לא הרצל..." תיקון זה מתבסס יותר על פרקי אגדת החורבן באיכה רבתי ובמסכת תענית, מביא פרקי קינות בנוסחי העדות השונות וחותם את פרק החורבן בקטע מתוך "מגילת האש" מאת ח.נ. ביאליק.

הפרק השני "הנחמה" מכיל פרקי נחמה מדברי הנביאים, קטעים מתלמוד בבלי, ממסכת מכות (כ"ד ע"ב) תענית (ל' ע"ב) בבא בתרא (ס' ע"ב) וכן בדברי אחד העם, הנזכרים לעיל, ובנאמר בספר זכריה אודות עתידו של יום ט' באב. כל שלושת התיקונים באים לתת מסגרת חדשה, יצירתית והיסטורית כאחד, הבאה לתאר את העבר, לזכור את הצער ולהתפלל לעתיד טוב יותר.

בתוך מכלול ההתייחסות הכללית ליצירתיות בתפילה תופס התיקון לליל ט' באב מקום מרכזי וחשוב במערכת האידאית של תל"ם.



תפילת השחר ליום העצמאות - מנהג "אור חדש"

קהילת "אור חדש" מקיימת זו השנה האחת עשרה (תשמ"א) את תפילת השחר בשעה 4.30 לפנות בוקר ולאחריה ארוחת בוקר קלה.

הרעיון לקיומה של תפילה זו הועלה על ידי ד"ר חנוך יעקבזן עם שובו מארה"ב בשנת תשכ"ט.

שני גורמים משפיעים גרמו להבשלתו של רעיון תפילת השחר. הראשון, זכרונות בית אבא עם הקימה לסליחות טרם שחר ותפילת שחרית לאחר הסליחות עם הנץ החמה. השני - תפילת שחר ביום ראשון של "איסטרי" הנוצרי בכנסיה בחיק הטבע שלאחריה ארוחת בוקר קהילתית.

ד"ר יעקבזן העלה את הרעיון לפני ועד קהילת אור חדש והאחרון הטיל על גיל נתיב, אז מדריך הנוער של הקהילה, להכין עם חניכיו את התפילה.

הרעיון המרכזי של התפילה הוא הדגשת רעיון השחר החדש - האור העולה וזורח על העולם והשוואתו, כמובן, על האור שזרח לנו, בהקמתה של מדינת ישראל. לאורך ארבעת הנוסחים השונים אשר נערכו מאז תש"ל ועד תשמ"א בולטים מספר יסודות אשר מזווגם יחד יצר את תפילת השחר.

א. רעיון השחר בשירה המודרנית, שירים מפרי עטם של ח.נ. ביאליק, ש. טשרניחובסקי, אמיר גלבוע.

ב. מזמורי תהילים העוסקים בשחר או בתקוה לבנין מחודש של האומה.

ג. פרקי תפילה העוסקים באור כמו ברכת יוצר בקריאת שמע וברכת גאולה.

ד. פרקי הלל והודיה על עצם היכולת לחוג את החג.

נוסח תש"ל ותשל"ב נערך על ידי גיל נתיב וחניכיו בחוג הנוער, אשר קיימו את התפילה לאחר ליל שמורים בקומזיץ על "גבעת ההגנה".

בשנת תשל"ג יצאה מהדורה חדשה של תפילת השחר ערוכה הפעם על ידי ד"ר ח. יעקבזן. בהקדמתו לתפילת השחר מציין ד"ר יעקבזן בין השאר: "בין האתגרים הנכבדים הנצבים מול היהדות המתקדמת בישראל עומדת שאלת העצוב הטכסי=דתי של יום העצמאות. אין ליום הזה תקדים בתולדות ישראל, אין הוא דומה לשלוש רגלים, גם אם יש בו מרוח חג הפסח...

חשים אנו שגדול הנס ורב משקלו מנס חנוכה... על כן קשה למצוא במחזור התפילה היהודית נוסחאות מקובלות היכולות לבטא את רחשינו ביום זה, אנו חוזרים, איפוא, ושואבים מהמקור הראשוני, הוא ספר תהילים ומתבלים קטעי מזמור אלה בשירתם של גדולי משוררי התקומה הציונית".

ד"ר יעקבזן ממשיך להתלבט בשאלת העיתוי לתפילה בגלל הקרבה היתרה שיש ליום הזכרון ליום העצמאות. העובדה כי העם יוצא ביום זה לטבע וכי הצעירים נוהגים לבלות את הלילה בקומזיצים, גרמה לכך כי יוצר נוסח של תפילה המסכם ליל שמורים או פותח ליום בחיק הטבע.

הנסיון שנרכש לאחר ארבע שנות קיום התפילה גורם לכך, אליבא דד"ר יעקבזן, כי הגיע הזמן לצרף את הנוסח לסידור התפילות של קהילת אור חדש.

גם בנוסח הזה מופיעים פרקי שירה מודרנית, מזמורי תהילים, ברכות שמע ביניהם יש לציין במיוחד את נוסח ברכת "אהבה" בו מופיע הציטוט "ולקטנו אחד לאחד קוממיות לארצנו" (עפ"י הנאמר בישעיהו כ"ז יב), וכן נוסח התפילה לשלום המדינה, שניהם על פי נוסח ועדת הסידור בראשותו של הרב טוביה בן חורין.

לקראת יום העצמאות תשמ"א, הוציא הרב מרדכי רותם את תפילת השחר במהדורה רביעית, למרות שבמבוא התפילה כתוב בטעות שזוהי מהדורה חמישית.

במבוא התפילה מציין בין השאר הרב רותם כי בתפילה זו הורחבו מסגרות פסוקי השחר, נוספה פרשה שניה לברכת שמע, מדברים פרק ח', ההולמת את תוכנו של היום ואת מציאות חיינו בארץ. נוספו לתפילה שתי ברכות גאולה, האחת פותחת ב"אמת ואמונה" ומקפלת בתוכה את רעיונותיו של ד"ר יעקבזן על השואה והתקומה, הסיבה לפתיחה בנוסח ערבית הינה, לפי דברי הרב רותם, פשוט משום אופיה המלודי של הברכה בניגוד לזו של שחר. וכן ברכת גאולה נוספת המבוססת בצורתה על ברכת החודש.

חותמים את התפילה תקיעה בשופר ושירת התקוה. הרב רותם מציין כי "ממשיכה ומפעמת בנו התחושה שתפילת השחר של יום העצמאות מהווה גולת כותרת עבורנו ב"אור חדש", ליצירה יהודית מתחדשת במדינת ישראל. הן המעמד והן הנוסח המשמש אותנו הם המחשה יפה לרוח היהדות המתקדמת אותה אנו משתדלים לבטא כל ימות השנה. רוחה של המסורת היהודית המשולבת בצורות חדשות של ביטוי ובחוויה המתאימה לחיי ציבור ישראלי במדינתו".

הרב רותם מדגיש כי ההשתתפות הערה בתפילה מדי שנה אכן מוכיחה כי נוצרה מסורת שהינה חלק מתוך החיים הלאומיים דתיים של הקהילה וכן כי אין מהדורה זו סוף פסוק ובודאי חשוב ותשוכלל בעתיד.

תפילת השחר מהווה לדעתי אחד מאבני הנזר היפות של היצירה הליטורגית החדשנית בתל"ם ומוכיחה בצורה הברורה ביותר את היות היהדות המתקדמת חלק ממערכת הבניה היהדותית בישראל.

תפילת שחרית ליום העצמאות מנהג "אמת וענוה"  
תפילת מוצאי יום הזכרון וערב יום העצמאות מנהג "אמת ושלו"

הצורך בביטוי ליטורגי של ימים מיוחדים בתולדות עם ישראל בדורנו בא לידי ביטוי ממשי ביום הזכרון לחללי מערכות ישראל וביום העצמאות.

דרך ביטוי אחת היא זאת הנהוגה בקהילת "אמת וענוה" ברמת גן.

בקהילה זו נהוג כי מתקיימות תפילות בערב יום הזכרון לחללי מערכות ישראל ובשחרית יום העצמאות. תפילת ערב יום הזכרון הינה תפילת ערבית לחול רגילה ובנוסף לה פרקי מקרא ליום הזכרון, אשר מלווקטים בדרך ככל מתוך חוברות משרד הבטחון ליום זה.

תפילת שחרית ליום העצמאות היא חוברת מיוחדת, אשר מדגישה בתוכנה את השבח והתודה אשר רוחש המתפלל בן זמננו לקב"ה על כל שנעשה למען העם בעת מאבקו לעצמאות.

לאחר הדלקת מנורת שבעת הקנים שר הקהל את "שיר המעלות בשוב ה'", "מזמור לתודה-הריעו לה' כל הארץ" ואת "הודו לה' קראו בשמו" מתוך דברי הימים א' ט"ז.

תפילת עמידה מכילה במרכזה את תפילת "הביננו" המבוססת על הירושלמי ברכות ד'. נאמרת בה תפילת על הניסים עפ"י הנוסח של התנועה הקונסרבטיבית, כן נאמרים פרקי הלל ונקראת התורה וההפטרה. לסיום התפילה נאמר הקדוש ליום העצמאות עפ"י נוסח הקיבוץ הדתי.

מנהג אחר הוא מנהגה של קהילת "אמת ושלו", תפילה זאת הנאמרת במוצאי יום הזכרון ערב יום העצמאות, מתקיימת גם בקהילות נוספות כגון קהילת "קדם". אך בחרנו להביא דוקא את מנהג אמת ושלו משום שזוהי הקהילה היחידה שהדפיסה תפילה זאת, בעריכתו של זאב הררי.

נוסח זה של אמת ושלו מכיל בתוכו פרקי תפילה ומקראה ליום הזכרון וליום העצמאות.

תפילה זאת פותחת בקטע מתוך קינת דוד ושירה של ח. סנש "אלי אלי", ממשיכה בקטע מדברי גרשון שיפמן - "שלו נעליכם" ודבריו של צבי גובר על קבר אחיו, בציטוט מדברי ויצמן "אין מדינה ניתנת לעם על מגש של כסף" ושירו של נ. אלתרמן "מגש הכסף", יזכור, אל מלא רחמים וקדיש.

לאחר הקדיש עוברת התפילה למוקדה השני - פתיחת יום העצמאות בקריאת "מזמור לתודה" ובשירת "מזמור הללויה" ק"נ. לאחריו שמע וברכותיה, עמידה המשלבת בתוכה, ב"ברכת אבות",

את ההבטחה לאברהם ליצחק וליעקב עפ"י התורה וחותמת ב.א.י. מגן אברהם לזרעו.  
וכן בנוסח של מעין קדושת היום החותם במלים: אוזר ישראל בגבורה.

לאחר העמידה ברכה לשלום המדינה, קטע מדברי בנימין זאב הרצל ו-שירת התקווה.

### יום העצמאות מנהג קהילת "קדם"

דרך ביטוי אחרת לתפילת יום העצמאות טבעה קהילת "קדם". תפילה זו הבאה תוך כדי קיומו של טיול קהילתי ביום העצמאות ובאה להכניס את מימד התפילה והחווייה הדתית למעמד של "יחד קהילתי חברתי".

תכנונו של טיול קהילתי כזה מראש הביא לידי כך שתוך כדי הטיול יגיעו המטיילים גם לאתר ארכיאולוגי, בעל משמעות דתית לאומית, ובאתר זה יקיימו את תפילתם.

אין לפני את כל תפילות יום העצמאות של קהילת "קדם", אבל מתוך השתים שלפני, אלו של שנת תשל"ב ותשל"ד, אפשר ללמוד על מבנה התפילה ועל היחודי שבהם.

תפילת יום העצמאות תשל"ב התקיימה בבית הכנסת העתיק ביריחו.

לאחר פתיחה מזמורית של השיר "ויהודה לעולם תשב וירושלים לדור ודור" ולאחריה "שיר המעלות בשוב יי את שיבת ציון" (תהילים קכ"ו) הוקרא קטע מתוך יהושע ו' הדן בכבושה של העיר על ידי בני ישראל.

שיר מודרני שהינו גם תפילה - שירה של נעמי שמר "יבנה המקדש" המשיך את התפילה ולאחריה שמע וברכותיה.

קטע קריאה נוסף הדן ביחודו המקודש של יום ה' באייר המשיך את התפילה שלאחריה סדר הלל, תפילה לשלום המדינה, התיחדות לקדיש מדברי חיים חפר, קדיש ושירת התקווה.

נוסח תפילה זה התקיים בשנת תשל"ד בחורבותיה של שילה, כאשר במקום יריחו, ככתפילה הקודמת צוינו מקראות מיהושע, שופטים ושמואל א', הדנות בשילה בימי קדם.

### קבלות שבת נסיוניות ויצירתיות

תפילות קבלת שבת ושחרית לשבת בנוסח יצירתי וחדש, הכוללות בנוסף לפרקי התפילה בנוסח המקובל או במקומו תפילות חדשות ופרקי מקרא חדשים, אנו פוגשים בדרך כלל בתפילות הנוער. לא נדון כאן בתפילות מסוג זה משום שעד היום לא נעשתה פעולת איסוף ורישום רצינית של כל החומר המצוי.

ברצוננו לדון כאן בשני נוסחים שונים מאד במהותם זה מזה ואשר מהווים את שני הקטבים ליצירתיות ליטורגית בתנועתנו.

הנוסח הראשון הינו זה של ד"ר חנוך יעקבזן והתיקון הנסיוני של תפילת קבלת שבת. לטענתו של ד"ר יעקבזן שנויים הנעשים טיפין טיפין אינם מוצלחים, בדרך כלל, ומתקבלים בקושי רב על ידי הקהילה המתפללת. לכן, בעיצה עם מרדכי רותם, ערך ד"ר יעקבזן תיקון נסיוני הכולל את כל סדר קבלת שבת. תיקון נסיוני זה מהווה המשך לסדר התפילה עפ"י סידור הראל תשכ"ב נוסח אור חדש (לעיל).

עם הכנתו של הסידור הנסיוני בדפוס הוא חולק לעיונם של חברי הקהילה המעוניינים, שבוע לפני התפילה עצמה. במקביל עבד ד"ר יעקבזן עם חזן הקהילה על קטעי השירה כדי להקנות את מירב ההרגשה הביתית של החברים למרות הנוסח החדש.

לאחר קיומה של התפילה בפועל נערך במנחה של שבת רב שיח קהילתי. הסכום היה, כי נוסח זה התקבל על ידי החברים בקושי רב. היתה התנגדות לשינוי בכלל, והיתה התנגדות ענינית לנושא של אחריות הקב"ה לשואה, כפי שהדבר מגולם בפסוק מתוך התפילה: "המעביר בניו בגיא צלמות, ששת מאות רבוא בתמרות עשן".

נוסח זה שונה לאחר מכן והוא גורס היום: "גם כי עברו בגיא צלמות...".

נוסח זה כלל בתוכו שוב את נוסח הדלקת הנרות והברית המשולשת. נוסחים חדשים לברכות לפני ואחרי קריאת שמע, ביניהם נוסח של ברכת גאולה הנותן ביטוי לשואה ולתקומה. מזמור קכ"א, "אשא עיני אל ההרים", בא במקום ברכת "השכיבנו".

תפילת העמידה מורכבת מברכת מגן אבות שבתפילת מעין שבע ומפסוקים מתוך מלכים א' ח'. חותם את התיקון הנסיוני נוסח מחודש<sup>1</sup> לעלינו לשבח<sup>2</sup> וקדיש בתרגום עברי חדש.

נוסח זה שימש כבסיס לברכות האלטרנטיביות בטיוטא האחרונה. טרם דפוס של סידור "העבודה שבלב". כן נכנסו ברכות אלו וסדר הדלקת הנרות לסדר תפילות קבלת שבת

וערבית לשבת וליום טוב שהוציאו יהורם מזור וגיל נתיב (לעיל).

עם כל חילוקי הדעות ואי ההסכמה לדעותיו הדתיות וכמובן הליטורגיות של ד"ר יעקבזן, וראה מאמרו בתל"ם האחרון והתגובות להם בשלהבת<sup>20</sup>, הרי שבכל אופן יצירתו הליטורגית הינה כיום הנכס החשוב ביותר שיש לתנועה ליהדות מתקדמת.

נוסח אחר לחלוטין של תפילה יצירתית הוא זה שהוצאו חיים וינברגר ויהורם מזור בשנת תש"ם. כותרתו של הנוסח: תפילת קבלת שבת - תפילה ועיון בנושא "קריאת שמע".

נוסח זה הינו בדיוק כנוסח התפילה המקובל בתל"ם, אך בנוסף לתפילה הוכנסו בין קטעי התפילה, פרקי קריאה מתוך המקורות וכן שירה מודרנית.

כל כולה של היצירות בתפילה מתרכז מסביב לרעיון קריאת שמע ומשמעותה לאדם המתפלל. לאחר שירת "מה טובו" אנו קוראים שיר הנקרא "שמע" הפותח במילים: "היהדות מתחילה במצוות "שמע ישראל", אך מה משמעותו של ה"שמע". לפני מזמורי השבת אנו קוראים את דעתם של רבי אלעזר רבי חמא בר חנינא ורבי אליעזר (ברכות ל"ב) אודות התפילה, בין ברכת "מעריב" לברכת "אהבה" אנו קוראים על הבעיות ומסירות הנפש הכרוכים בקריאת שמע וכן את שירו של חיים וינברגר "אימתי קורין שמע?" בהמשכה של התפילה אנו חוזרים למסיכת ברכות ולדברי הראי"ה קוק.

נוסח זה, בניגוד לקודמו, משמר לחלוטין את הנוסח המסורתי ומטבע התפילה המקובל אך מנסה להתעמק ברעיון הכוונה ועיון התפילה שכה חסר, בדרך כלל ליהודי המתפלל בן דורנו.

נוסחים יצירתיים מחד גיסא ונוסחי עיון תפילה וכוונה מאידך גיסא, חסרים לתל"ם מאד. כתנועה שחרטה על דגלה את סיסמת ההתקדמות חייבים להיות יותר ויותר נוסחים כאלו ברשותנו כדי להעשיר ולהעמיק את חויית התפילה ולחזק את תודעת הלימוד.



### תפילת יום ירושלים

יום ההודאה החדש ביותר במסורת עם ישראל בארצו הינו "יום ירושלים". מועצת הרבנות הראשית החליטה מיד לאחר מלחמת ששת הימים להפוך את כ"ח באייר, יום שחרור ירושלים והכותל המערבי ליום הודאה בו נאמרים מזמורי יום טוב בפסוקי דזמרה ונאמר הלל שלם.

גם בתנועה ליהדות מתקדמת נדרש ביטוי תפילתי ליום זה. היות ובדרך כלל מקובל שאין תפילות בקהילות בימות החול נוצר בכמה קהילות הנוהג של הזכרת יום שחרור ירושלים בתפילת קבלת שבת / שחרית לשבת שלפני כ"ח אייר.

זכות ראשונים שמורה כאן לרב טוביה בן חורין שהיה הראשון שהכין תוספת כזאת, שנה לאחר שחרור ירושלים. תוספת זאת כללה פסוקי מקרא ותפילה שנושאם ירושלים.

נוסח אחר לתפילת יום ירושלים הוא נוסחו של זאב הררי עבור קהילת "אמת ושלום" בנהריה. נוסח זה עבר עבוד על ידי יהורם מזור ובו השתמשו בקהילות "אמת וענוה" ו"ברמת השרון".

נוסח זה הינו פרק נפרד בתפילה עוסק ברישומה של ירושלים בשירת העם היהודי לדורותיו החל ממשורר התהילים דרך תקופת תור הזהב בספרד, השירה העברית טרם הקמת המדינה וכמובן השירה העברית שלאחר שחרור ירושלים.

נוסח זה אשר היה ועדיין נמצא בשימוש זה מספר שנים, התקבל בצורה יפה ביותר בקהילות בהם השתמשו בו, והוכיח כי "שירו לה' שיר חדש" חשוב לא פחות ואולי יותר מהתפילה הממוסדת.

לסיכום ניתן לאמר כי היצירה הליטורגית בתל"ם הינה נושא מפותח ביותר. לא סקרנו כאן את כל שנעשה במשך השנים. חומר רב הלך במשך הזמן לאיבוד, ובודאי גם ילך עוד לאיבוד באם לא נדע כיצד לשמר אותו.

רעיון היצירותיות בתפילה על שני אופניו, בין אם במקום התפילה המסורתית ובין אם כתוספת לתפילה הרגילה בה כדי לבטא את כמיהתו של היהודי בן זמנו לתפילה שהינה גם כוונה בנוסף לתפילת הקבע הרגילה.

קשה יהיה לקבוע נחרצות מה עדיף על מה. הסתכלות ובחינת העובדות בשטח במשך השנים האחרונות מראה שאף לא אחת מהדרכים היא הטובה ביותר.

תל"ם נוער, למשל, מעדיף את התפילה היצירתית, זאת שאינה כבולה למסגרות של הנוסח הקבוע. חניכיו, ובמיוחד אלו אשר נמנים על מארגני ועורכי התפילות השונות, גילו במשך השנים חוש מצוין לשירה עברית ועשו "עבודות מחקר" רציניות ביותר בין כל ספרי השירה למיניהם, אך תל"ם נוער אינה יודעת כיצד להתפלל ובעצם העובדה כי התפילה נקראת כיום בתל"ם נוער "מעמד" יש אולי כדי לרמוז על חסרונה של התפילה הקבועה.

לעומתם הקהילות פתחו לעצמם נוסח קבוע ומיוחד, אשר בהרבה מהמקרים הפך גם הוא שיגרת.

לכן, אם נרצה בשינוי, על הקהילות, הנוער והרבנים לתת כתף אחת כדי להמשיך וליצור בתנועה חידוש תפילתי אשר יענה מחד גיסא על הצורך בכוונה אך בה במידה יש להמשיך בקבע ובלימוד חברי הקהילות והנוער את משמעותה של התפילה המסורתית לצורותיה על יתרונותיה הרבים ומגרעותיה.

## הערות ובבליוגרפיה

- 1) J.J. Petuchowski, Prayerbook Reform in Europe. N.Y. 1968
- 2) E.L. Friedland. The Historical and Theological development of non Orthodox prayer book in the U.S. Ann.Arbor 1980.
- 3) א.י. אלבוגן, התפילה בישראל, מהדורה מתוקנת ערך והשלים יוסף הייכמן בהשתתפותם של ישראל אדלר, אברהם נגב, יעקב פטוחובסקי וחיים שירמן. תל-אביב תשלי"ב, עמ' 326 - 327.
- 4) תלמוד בבלי סוטה ל"ב ע"ב, ל"ג ע"א.
- 5) סדר התפילות, ערכו הרבנים ל. בלו ו- י. מגונט. Forms of Prayer for Jewish worship R.S.G.B 1977.
- 6) סדר תפילות לשבת, המוסד להתחדשותה של היהדות, ניו יורק 1965 כנ"ל גם מחזורי ימים נוראים ורגלים וסדור ימות חול.
- 7) מחזור לימים הנוראים, ערך הרב י. הירו. כנסת הרבנים ניו יורק 1972.
- 8) סדר התפילה דבר יום ביומו, ערך הרב אברהם גייגר, ברסלאו 1854.
- 9) שערי תפילה, ערך הרב חיים שטרן C.C.A.R. ניו יורק 1975.
- 10) בטוי תלמודי במשמעות נוסח קבוע של תפילה, ראה תלמוד ירושלמי מגילה ע"ד, ג'. "משה התקין מטבעה של תפילה - האל הגדול הגיבור והנורא".
- 11) מסכת סופרים פרק י'.
- 12) תלמוד ירושלמי, ראש השנה פ"א נ"ז ע"א וכן עבודה זרה פ"א, ל"ג, ע"ג.
- 13) ראה הערה ו. עמ' 299.
- 14) The Union Prayerbook for Jewish worship, Newly revised edition. C.C.A.R. N.Y. 1961
- 15) C.C.A.R. Jouranal April 1963
- 16) ראה למשל : מחזור "שפתי צדיקים" לראש השנה, ערך יצחק לטר פילדלפיה תרכ"ז 1867.
- 17) עפ"י ראיון עם ד"ר חנוך יעקבזן.
- 18) אחד העם, על פרשת דרכים, תל-אביב כרך א' עמ' נ"א.
- 19) ברל כצנלסון, כתבים נבחרים, תל-אביב תשכ"ד, עמ' 308.
- 20) תל"ם (ידיעון תל"ם) מס. 26, שלהבת (בטאון תל"ם) מס. 20.